

GİRİŞ

Günümüzde ülkeler ihracatlarını artırmak için çeşitli politikalar uygulamakta ve bu politikaların etkinliğinin artırılması için de çeşitli düzenlemeler yapmaktadırlar. Türkiye’de de özellikle 1980 yılından sonra ihracat artışının sağlanmasına yönelik olarak bir takım politikalar uygulanmış ve bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ihracat artışının sağlanması gerekliliği yönünde de genel bir uzlaşma oluşmuştur. Türkiye’de ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin benimsenmesi için uzunca bir dönem geçmiştir. 1970’li yıllarda uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikasına bağlı olarak içeri dönük bir sanayileşme stratejisinin benimsenmesi ve ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olan bir kur politikasının takip edilmesi, ihracatın artırılmasına engel olmuştur. İthal ikameci sanayileşme politikası vasıtasıyla ülkenin üretim gücü artırılmak istendiğinde ise, ara malı ve yatırım malı ithalatının yapılması gerektiğinden ülkenin dövize olan ihtiyacı artmış, böylece özellikle 1970’li yılların ikinci yarısında önemli döviz darboğazları ile karşılaşmıştır. Döviz sıkıntısının yanı sıra dünya petrol fiyatlarındaki artışlar, bir taraftan ithal ürünlerin fiyatını artırarak diğer taraftan da petrol ödemelerini artırarak cari açıkların büyümesine neden olmuş ve ekonomik bunalımı ilerletmiştir.

1970’li yılların sonlarında döviz darboğazının ortaya çıkması ve mevcut politikaların sürdürülebilirliği yönünde kuşku artması ile birlikte dış ödeme güçlüklerini yaşayan Türkiye’de, içe dönük bir sanayileşme stratejisinden dışa dönük bir sanayileşme stratejisine geçilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak da 24 Ocak 1980 kararları alınmıştır. Döviz darboğazının aşılması ve ihracatın artırılmasında önemli etkileri olan 24 Ocak kararları ile birlikte yapılan devalüasyonlar, kur politikasının değiştirilmesi ve ihracat teşvikleri ihracat üzerinde olumlu etkilerde bulunmuştur.

Dışa dönük sanayileşme anlayışının benimsendiği 1980 yılından sonra da ihracat artışı hedefi sürekli gündemde olmuştur. Türkiye’de uygulanan istikrar programlarında ve ekonomik politikaların uygulanmasında ihracat artışının sağlanması hep öncelikli amaçlar arasında yer almıştır. Özellikle cari açıkların ülke ekonomisinde ortaya çıkardığı olumsuz etkiler ve bu açıkların finansmanında yaşanan sıkıntılar, ihracat vasıtasıyla elde edilen gelirlerin artırılarak cari açık üzerindeki baskının azaltılması

noktasında önem arz etmiştir.

Genel olarak ihracat artışının ekonomik bir hedef olarak görülmesinin nedeni ekonomik büyümeye yaptığı katkıdan kaynaklanmaktadır. İhracat artışının ekonomik büyümeye olan katkıları ile ilgili olarak, ekonomi literatüründe bir çok teorik ve ampirik açıklama mevcuttur. Ampirik çalışmalar, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkileri çeşitli ekonometrik modeller kullanmak suretiyle ortaya koymaya çalışmaktadır. İhracat ve büyüme arasındaki ilişkinin tespitine yönelik olarak yapılan ampirik çalışmalarda bu iki değişken arasındaki ilişkinin gücünün belirlenmesi amaçlanırken, nedensellik ilişkilerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bunun nedeni ihracatı artırmak için uygulanacak politikalarda bu nedensellik ilişkinin göz önüne alınması gerekliliğidir.

Nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde özellikle ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik analizlerin de uluslararası alanda fazlaca kullanılan standart Granger nedensellik analizinden ve vektör hata düzeltme modelinden (VECM) yararlanmakta fayda bulunmaktadır. Böylece gerekli koşulların sağlanması halinde nedensellik analizlerinde hata düzeltme teriminden yararlanılarak bir değerlendirme yapma imkanı ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de ihracat artışı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde ihracat artışı ve büyüme arasındaki ilişkilere dair ekonomi teorisinde yer alan temel açıklamalar incelenecektir. Bu bölümde ihracatın büyümeye, büyümenin ihracata neden olmasının hangi faktörlerden kaynaklandığı üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye’de uygulanan politikaların ihracat üzerindeki etkileri ve ihracatın yapısı incelenecektir. Bu bölümde 1980 öncesi ve sonrası politikalar analiz edilecektir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye’de 1987 yılının ilk çeyreği ile 2004 yılının son çeyreğini kapsayan dönemde ihracat artışı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ampirik olarak incelenecektir. VECM’in kullanıldığı bu bölümde ihracatın GSYİH’yi (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) oluşturan temel unsurlardaki değişimlerle ilişkisi de incelenecektir. Bu bağlamda GSYİH’yi oluşturan temel harcama gruplarındaki ve temel faaliyet kollarındaki büyüme ile ihracat artışı arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü tespit edilmiş olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İHRACAT ARTIŞI ve EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: TEORİK AÇIKLAMALAR

I. DÜNYA EKONOMİSİNDE İTHAL İKAMESİ ve İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

1940'lı yılların sonunda ve 1950'li yıllarda Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı sonrası tecrübeler, ekonomistlerin ve politika yapımcılarının ekonomik kalkınmada uluslararası ticaretin rolü konusunda karamsar olmalarına neden olmuştu. Ticarete olumsuz bakanlar, ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine hareket ettiğini ileri sürmekteydiler. Gelişmiş ülkelerde mal ve faktör piyasalarının oligopolist bir yapıda olması ve fakir ülkelerin ihracatına olan talebin, gelişmiş ülkelere ithal edilen mallara olan talepten çok daha yavaş artması gibi faktörler ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine bozulmasının nedenleri arasında görülmekteydi. Ticarete olumsuz olarak bakanlar aynı zamanda dışa açık (outward-oriented) ticaret politikalarının ekonomik büyümeyi engelleyeceğini ileri sürmekteydiler. Buna neden olarak üç etmeni göstermekteydiler (Kavoussi, 1985:379-380):

- Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ürünlere olan talepteki artışın yavaş olması nedeniyle ihracatı artırma çabaları, düşük ihracat fiyatlarına yol açacak ve gelirin gelişmiş ülkelere transfer olmasına neden olacaktır.

- İthalat kısıtlamalarının bulunmaması durumunda, ithalat talebinin gelir esnekliğinin yüksek olması ve ihracatın yavaş artması nedeniyle gelişmekte olan ülkeler döviz krizlerinden kaçınmak için ağır adımlarla büyümek zorundadır.

- Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğü temel ürünlerin üretimine dayalı olduğu için serbest ticaret sanayileşmeyi engellemektedir. Ayrıca sınai gelişme, teknik beceriler birikimini hızlandıracağı ve girişimci yeteneğinin geliştirilmesini teşvik edeceği için temel üretimde uzmanlaşma faktör verimliliğinin büyümesini engellemektedir.

1950'li yıllarda Raul Prebisch, Hans Singer ve Gunnar Myrdal gibi bazı iktisatçılar az gelişmiş ihracatçı ülkelerin ticaret hadlerinde sistematik biçimde bozulmalar olduğunu ileri sürmüştür. Prebisch geliştirmekte olan ülkelere ait veri bulunmadığı için, 1870-1938 döneminde İngiltere'ye ait verileri kullanarak yaptığı çalışmada ticaret hadlerinin bu dönemde önemli derecede arttığını tespit etmiştir. Buradan yola çıkarak, geliştirmekte olan ülkelerin ticaret hadlerinin anılan dönemde önemli derecede bozulduğu sonucuna varmıştır (Chacholiades, 1990: 133-135). Böylece Prebisch ve Singer ithal ikameci yaklaşımı benimsemiştir (Ghartey, 1993: 1145).

İthal ikameci yaklaşım yurt içi piyasaların tarife, kota ve teşvik gibi çeşitli politika araçları ile korunmasına dayalı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın benimsenmesi ile birlikte kaynaklar ihracat mallarının üretiminden yurt içi malların üretimine doğru kaydırılmaktadır. Tarife ve kota gibi araçlar, yurt içindeki üreticileri yabancı rekabetinden korumakta, aşırı değerlenmiş ulusal para ise yurt içi sanayi üretiminde kullanılan sermaye mallarının ithalatını kolaylaştırmaktadır. İthal ikameci yaklaşımın haklı görülebilecek tarafları bulunmasına rağmen¹, bürokratların beceriksizliği, güçlü çıkar gruplarının etkisi, devlet liderlerinin ve görevlilerinin kendi özel çıkarlarını ve amaçlarını toplumunkinden daha üstün görmeleri mümkün olabilir. Bütün bu durumların sonucunda ise, piyasa tökezlemesi (market failure) ile mücadele ederken devlet tökezlemesi (government failure) ile karşı karşıya kalınabilir (Grabowski, 1994: 538).

Uluslararası piyasaların canlı olduğu 1950 ve 1960'lı yıllarda geliştirmekte olan ülkelerin ticarete bakışları ve uluslararası ticaretin ekonomideki rolü ile ilgili iyimserlik hakim olmaya başlamıştır. İyimser görüşe sahip olanlar liberal ticaret politikaları ile ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebileceğini ileri sürmekteydiler. Ticaret politikalarının liberizasyonu, dünya piyasalarında daha rekabetçi bir pozisyon ortaya çıkartarak ihracat performansını artırmaktadır. İyimser görüşe sahip olanlara göre, ihracat artışı ekonomik büyümeye neden olmaktadır. İthal ikamesinin alternatifi olarak değerlendirilebilecek ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin temel özellikleri şu şekilde ortaya konulabilir:

- İthal ikamesinin tersine tüm endüstrilerin değil, rekabet edebilecek potansiyele

¹ İthal ikameci yaklaşımın uygulanmasının gerekçeleri ile ilgili açıklamalar için bkz. Grabowski (1994).

sahip endüstriler desteklenmektedir.

- İhracata yönelik sanayileşme stratejileri ile ölçek ekonomilerinden yararlanma imkanı elde edilir.

- İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde temel hedef uzun dönemde ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile entegre olmasını sağlamaktır.

- İhracata yönelik sanayileşme stratejileri teknolojik gelişmeyi teşvik ederek ekonomiye dinamizm kazandırır.

- İhracata yönelik sanayileşme stratejileri ile birlikte kaynakların en etkin biçimde kullanılması mümkün olur.

Bu çerçevede ihracat artışının ekonomik büyümeye neden olan kanallarını belirtmekte fayda bulunmaktadır. İyimser görüşün ihracat artışı ve ekonomik büyüme arasındaki bu ilişkinin nedeni ile ilgili açıklamalar aşağıda detaylı biçimde incelenmiştir.

II. İHRACAT ARTIŞI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN YÖNÜ

İhracat ve büyüme arasındaki ilişki Voivodas (1973) ve aynı zamanda Fajana (1979)'ın çalışmasında belirtilen modeller yardımıyla açıklanabilir. İhracat ve büyüme arasındaki ilişki, açık ekonomi Harrod-Domar modeli ve sermaye birikimine kısıt getiren modeller (Two-Gap Models) yardımıyla ortaya konabilmektedir. Açık ekonomi Harrod-Domar modeli (1) numaralı denklem yardımıyla gösterilir.

$$\frac{dQ_t}{Q_t} = \frac{1}{g} \left(s + m - \frac{X_t}{Q_t} \right) \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde yer alan Q_t t dönemindeki üretim kapasitesini; d farkı; g sermaye hasıla oranını; m marjinal ithalat eğilimini; s marjinal tasarruf eğilimini; X_t t dönemindeki toplam ihracat miktarını göstermektedir. (1) numaralı denklem, yurt içi üretimdeki artış ile ihracatın toplam üretime oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

İhracat ve büyüme arasındaki ilişki, sermaye birikiminin miktarına sınır getirildiği model yardımıyla da gösterilebilir. Sermaye birikimine getirilen sınırlardan

ilki yurt içi kaynaklardan, ikincisi ise yabancı kaynaklardan ileri gelmektedir. Yurt içi kaynaklardan ileri gelen sınırlamanın geçerli olması durumunda ihracat ve büyüme arasındaki ilişki (2) numaralı denklem vasıtasıyla gösterilebilir.

$$\frac{dQ_t}{Q_t} = \frac{1}{g} \left(s + m - \frac{X_t}{Q_t} \right) \quad (2)$$

(2) numaralı denklemin açık ekonomi Harrod-Domar modelinin gösterildiği (1) numaralı denklemle aynı olduğu görülmektedir. Böylece (2) numaralı denklem de yurt içi üretimdeki artış ile ihracatın toplam üretime oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Yabancı kaynaklardan ileri gelen sınırlamanın geçerli olması durumunda ise ihracat ve büyüme arasındaki ilişki (3) numaralı denklem vasıtasıyla gösterilir.

$$\frac{dQ_t}{Q_t} = \frac{1}{g} \left(\frac{X_t}{Q_t} + \frac{F_t}{Q_t} - \frac{M_t^c}{Q_t} \right) \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde yer alan M_t^c , t döneminde ithal edilen tüketici mallarını; F_t , t dönemindeki ithalat ihracat farkını göstermektedir. (3) numaralı denkleme göre yurt içi üretimdeki artış ile ihracatın toplam üretime oranı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Sonuç olarak üç modelin yer verildiği yukarıdaki denklemlerde ilk iki model yurt içi üretimdeki artış ile ihracatın toplam üretime oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu ifade ederken, son model yurt içi üretimdeki artış ile ihracatın toplam üretime oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

İhracat artışı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ihracat artışlarının ekonomik büyümeye neden olması ile ortaya çıkabilmektedir. Ekonomi literatüründe ihracatın artışının büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğuna dair hipotez “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi” (Export-Led Growth Hypothesis) olarak adlandırılmaktadır. “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi” göz önüne alındığında bir ülkenin gelişmesinin ihracat performansının artırılması ile yakından ilişkili olduğu ve bu yüzden ihracata dayalı büyüme stratejilerinin uygulanması gerektiği sonucuna varılabilir.

İhracat artışı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü büyümeden ihracata doğru gerçekleşebilmektedir. Bu durum ihracat artışlarının kaynağının ekonomik büyüme olduğunu göstermekte ve büyümeyle dayalı ihracat (Growth-Driven Exports) olarak adlandırılmaktadır. İhracata dayalı büyümede olduğu gibi burada da ihracat artışı ve büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

İhracat artışı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi iki yönlü de ortaya çıkabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, büyüme ihracat artışına neden olurken ihracat artışı da büyümeyle neden olmaktadır (Feedback Relationship). Bhagwati (1988), artan ticaretin daha fazla gelir artışı ortaya çıkartacağını, daha fazla gelirin ise daha fazla ticaret yapılmasını kolaylaştıracağını ileri sürmektedir. İki yönlü ilişki aynı zamanda Grossman ve Helpman (1991) tarafından da belirtilmiştir.

III. İHRACATIN BÜYÜMEYİ ETKİLEME KANALLARI

İhracatın büyüme üzerindeki etkisini ortaya çıkartan çeşitli kanallar vardır. Bu kanallar aşağıda belirtilmiştir.

A) Sermaye Birikimine Katkıda Bulunması

Dışa açık bir ticaret politikası, tarım sektöründeki gerileme nedeniyle ortaya çıkan üretimde ve istihdamdaki artışın yavaşlamasını hafifletmektedir. Geleneksel tarım sektörlerinde artan verimliliğe ulaşmak zor olduğu için tarımsal ithalatın bulunmaması durumunda yiyecek fiyatları artar. Bu durum sanayi malları cinsinden reel ücretlerin artmasına neden olmaktadır. Böylece karlar ve sermaye birikim oranı azalmaktadır. Ayrıca yüksek reel ücretler sermaye yoğun teknolojilerinin kullanılmasını teşvik etmektedir. Düşük sermaye birikim oranı ve sermaye yoğun teknolojilerin daha az kullanılması, ekonomik büyüme oranının daha az gerçekleşmesine ve emek fazlalığının daha yavaş ortadan kalmasına sebep olmaktadır. Bu problemler ihracata yönelik politikalar uygulamak suretiyle hafifletmektedir. Bunun nedeni, ihracata yönelik politika izleyen ülkelerin yurt dışından yiyecek satın almada modern sektörlerinin yaptıkları ihracattan elde ettikleri dövizleri kullanmaları ve böylece reel ücretler üzerindeki yukarı doğru baskıyı azaltmalarıdır (Kavoussi, 1985: 381).

İhracata dayalı ticaret politikasının sermaye birikimi üzerindeki etkisi sadece yukarıda bahsedilen şekilde gerçekleşmemektedir. Dış ticaretin ekonomik faaliyet içindeki payının artması, tasarruf eğiliminin dış ticaret sektöründe diğer sektörlerle göre daha fazla olması ve\veya devletin tasarruf eğiliminin özel sektöre göre daha fazla olması durumunda yurt içi tasarrufların yükselmesine neden olabilmektedir (Kavoussi, 1985: 381).

İhracata dayalı ticaret politikası yabancı sermaye girişinin daha fazla gerçekleşmesine neden olmaktadır. Yabancı şirketler ve bankalar hızlı ithalat artışına sahip olan ülkelere yatırım yapmaya ve ödünç fon vermeye istekli olmaktadır. Bunun nedeni, bu ülkelerde faiz ile karların ülke dışına çıkışı ve anaparanın geri ödenmesi konusunda kısıtlayıcı olmamalarıdır (Kavoussi, 1985: 381).

Ara ve sermaye malları ithalatının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilerinin bulunduğu ekonomilerde bu malların ithalatının sürdürülebilirliğinin sağlanması ekonomik büyüme açısından önemlidir. Sermaye ve ara mallarının ithalatının gerçekleştirilebilmesi, ekonomide döviz sıkıntısının olmamasını gerektirmektedir. Bu bağlamda ihracat artışı yolu ile sağlanan dövizler sermaye malları ithalatını gerçekleştirmeye yeterli miktarda döviz elde edilmesine neden olacaktır. Anlaşılacağı üzere ihracat artışının bu kanal vasıtasıyla ekonomik büyümeye neden olmasında döviz sıkıntısının hafifletilmesi önemli bir rol üstlenmektedir. Ekonomi literatüründe Voivodas (1973), Williamson (1978) ve Fajana (1979) gibi yazarlar da ihracat artışının döviz sıkıntısını hafifleterek, sermaye malları ithalatını kolaylaştırdığı ve böylece ekonomik büyümeye neden olduğunu ifade etmişleridir.

B) Yurt İçi Üretime Olan Talebi Artırması

İhracat artışı öncelikle ülkenin üretimine olan talepte bir artışı ifade eder ve böylece reel GSMH'nin (Gayri Safi Milli Hasıla) artmasına neden olur. (Jung ve Marshall, 1985: 3) İktisat teorisinde dışa açık bir ekonomide toplam planlanan harcama denkleminde ihracat ve ithalat farkı yer almaktadır. Bu bir anlamda toplam planlanan harcama denkleminde dış ticaret açıklarının bulunmasını ifade etmektedir. Toplam planlanan harcama denklemindeki ihracat yurt içinde üretilen mal ve hizmetlere ülke dışından gelen talebi, bir diğer ifadeyle dış harcamaları ifade etmektedir. İthalat ise yurt dışında üretilen mal ve hizmetlere ülke içinden gelen talebi, bir diğer ifadeyle yurt dışı

üretim için yapılan harcamaları ifade etmektedir.

(4) numaralı toplam planlanan harcama denkleminde yer alan ihracat milli geliri artıran bir faktördür. Nitekim harcama yaklaşımına göre, milli gelir hesaplanıyorsa ülke içinde üretilen mal ve hizmetlere yapılan yurt içi kaynaklı harcamaların yanı sıra yurt dışından kaynaklanan harcamalarında dikkate alınması gerekmektedir. Bu bakımdan ihracatta meydana gelen bir artış, ülke içinde üretilen mal ve hizmetlere olan yurt dışı talebin artmasına neden olacaktır. Sonuçta toplam planlanan harcama ve reel gayri safi yurt içi hasıla artış gösterecektir.

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (4)$$

İhracat artışının üretim artışına yol açması dış ticaret çarpanı vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu görüş kısa dönem Keynesyen makro modele dayalı olup, tam anlamıyla uzun dönem ekonomik büyüme ile ilgili değildir (Ghatak vd., 1997: 214).

C) Ekonomide Verimlilik Artışlarına Yol Açması

Uluslararası mal piyasalarında rekabet etmek isteyen firmaların üretim maliyetlerini bunu sağlayacak kadar düşük tutması gerekmektedir. Ülkeler arasındaki maliyet farklılıkları günümüzde dış rekabetin şekillenmesinde önemli bir faktör haline gelmiştir. Temel üretim faktörlerinden emek ve sermaye maliyetinin yüksek olduğu ülkelerin dış piyasalarda rekabet edebilmesi güçtür. Uluslararası mal piyasalarında söz sahibi olmak isteyen ülkelerin maliyetleri azaltmak için verimlilik artışlarını sağlamaya yönelik politikaları uygulaması gerekmektedir.

Ekonomisi istikrarsız olan gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerde genellikle üretim maliyetleri yüksektir. Bunun temel nedeni, sermaye arzının az olması nedeniyle yüksek fiyatlarla fon edinilebilmesi ve ücretlerin düşük olmasına rağmen, işçi ve işveren tarafından devlete yapılan prim ödemelerinin emek maliyetini artırmasıdır. Diğer yandan, bu ülkelerde mali piyasaların gelişmemiş olması da zaten kıt olan tasarrufların verimli alanlara kanalize edilmesi önünde önemli bir engeldir.

Dış ticaretin ülke ekonomisinde oldukça az bir öneme sahip olduğu nispeten dışa kapalı ekonomilerde faaliyette bulunan firmalar daha çok iç piyasaya yönelik üretim yaptıkları için, teknolojik yenilikleri takip etme ve maliyetleri azaltma yönünde çok fazla istekli olmamaktadırlar. Zira dışa kapalı ekonomilerde faaliyette bulunan firmalar,

eğer sektör içinde önemli bir yere sahipse pazar payını kaybetme endişesi yaşamamaktadır.

Bu noktada dışa açık bir ülkede faaliyette bulunan bir firmanın hem ülke içinde hem de ülke dışında rakipleri ile rekabet edebilmesi gerekmektedir. Aksi halde pazar payının önemli bir kısmını kaybedecektir. Dışa açık ekonomilerde firmaların rekabet edebilirliği, maliyetlerin en aza indirilmesi ve teknolojik değişimlerin gerçekleştirilmesi ile mümkündür. İhracata dayalı üretimin yapıldığı bir ekonomide firmalar dış piyasalarda mal satabilmek için teknolojik değişimleri sağlama ve maliyet minimizasyonu yönünde istekli olacaklardır. Böylece verimlilik artışları ve ekonomik büyüme sağlanmış olacaktır (Michaely, 1977; Kavoussi, 1984).

İhracat artışının verimlilik üzerindeki etkisi incelenirken yurt içindeki rekabet koşullarının da göz önüne alınması gerekmektedir. Yurt içinde oligopolistik bir rekabet yapısının bulunması halinde, firmalar satışlarını azaltma yönünde anlaşarak karlarını artırma yolunu seçebilmektedirler. Firmaların bu şekilde birbirleriyle anlaşması verimlilik kaybına neden olmakla birlikte, karlarda görülen artışlar bu kayıplara daha ağır basmaktadır. Böyle bir durumda ihracattaki artışlar yurt içi firmaların aşırı karlarının bir kez daha artmasına neden olur. Bu durumun teknolojiye yapılan yatırımların azaltılması daha az verimlilik büyümesine neden olabilecektir (Marin, 1992: 679-680). Bu bağlamda oligopolistik yapı içinde birbirleriyle rekabet etmeme konusunda anlaşan firmaların ileri teknoloji kullanarak maliyetlerini azaltma çabası içinde olmaları beklenemez. Bu ise verimlilikte ortaya çıkacak artışları ve ekonomik büyümeyi engelleyecektir. Diğer yandan firmaların rekabet edebilirliklerini sağlamak için teknolojik yeniliklere açık olmaları, verimlilik artışlarına ve böylece ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır.

İhracat artışının ekonomide verimlilik artışlarına olumlu etkide bulunmasının dört nedeni vardır. *Birincisi*, ihracatın uzmanlaşmaya katkıda bulunmasıdır. Bir ülkenin ihracatı ekonomide en etkin olan sektörler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sektörlerde söz konusu ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu sektörlerde uzmanlaşmanın artması verimlilik artışlarına neden olacaktır. İhracat artışları, ihracat ürünlerinin üretiminde uzmanlaşmayı artırabilmektedir. Böylece verimlilik seviyesinin ve ihracat sektöründe genel beceri seviyesinin artması söz konusu olabilir. Bütün bu

gelişmeler ticaretin yapılmadığı sektörlerden verimli olan ihracat sektörlerine doğru kaynakların yeniden dağıtılmasına yol açabilmektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan verimlilik değişimi ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Bu etki Verdoorn Kanunu olarak adlandırılmaktadır. İhracat artışının verimlilik artışına olumlu etkide bulunmasının *ikinci* nedeni, ölçek ekonomilerinden sağlanan faydaların artmasıdır. İhracatın artması ile birlikte yurt içi piyasanın yanında uluslararası piyasada da faaliyette bulunulması daha büyük ölçekli işlemlerin yapılmasına imkan tanımaktadır. Böylece ihracat artışının yaşandığı ülke ölçek ekonomilerinden fayda sağlamaktadır. İhracat artışının verimlilik artışına olumlu etkide bulunmasının *üçüncü* nedeni, uluslararası rekabeti teşvik etmesidir. İhracat artışı, ihracat endüstrileri üzerinde maliyetlerinin düşürülmesi hususunda baskı oluşturmakta ve verimliliği artıracak teknolojik değişime gidilmesini teşvik etmektedir. *Dördüncü* neden, ihracat artışı ile birlikte diğer sektörlerin dışallık sağlaması vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır (Kunst ve Marin, 1989: 699).

D) Teknolojik İlerlemelere ve Ekonomik Dinamizme İmkan Tanınması

Teknolojik gelişmelerin uzun dönemde ekonomik büyümenin kaynaklarından biri olarak değerlendirilmesi halinde, ihracatta meydana gelen artışların teknolojik gelişmeler vasıtasıyla ekonomik büyümeye neden olması söz konusu olabilmektedir. Bu noktada ithalat artışı ile birlikte teknolojik gelişmelerinde ülke içine getirilebileceğine dikkat etmek gerekmektedir. Teknolojik gelişimin üretim etkisi üretim fonksiyonundan hareketle açıklanabilir (Lau, 2002: 9-13).

$$Y = F(X) \quad (12)$$

Üretim fonksiyonunda Y, üretim miktarını; X ise girdi miktarını göstermektedir. Üretim fonksiyonunun zaman içinde değişebileceği göz önüne alındığında ise üretim fonksiyonu şu şekilde ifade edilebilir:

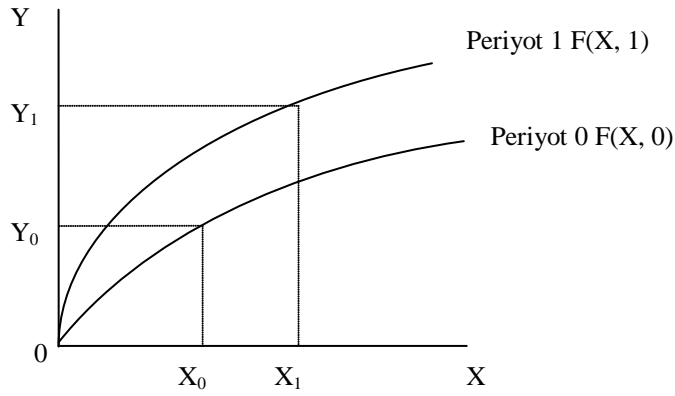
$$Y = F(X, t) \quad (13)$$

Teknolojik gelişmenin bulunması aynı miktarda girdi kullanılması şartı ile başlangıç zamanına göre daha fazla üretim gerçekleştirilmesi halinde söz konusu

olabilmektedir. Aşağıda bu durum gösterilmiştir. X_0 sabit girdi miktarını; 0 başlangıç dönemini, 1 ise bitiş dönemini göstermektedir.

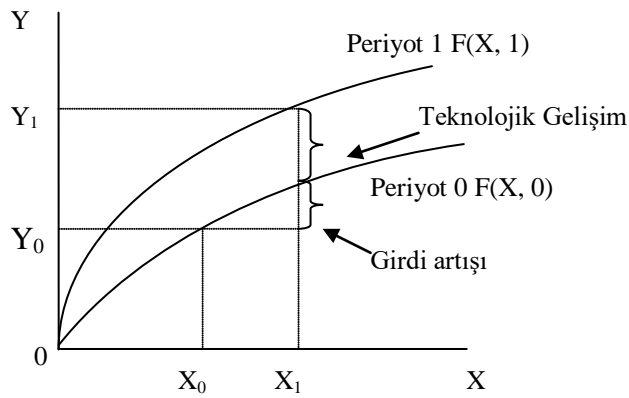
$$F(X_0,1) \geq F(X_0,0)$$

Teknoloji gelişiminin üretimde meydana getireceği artış aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil-1: Teknolojik Gelişim ve Üretim

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında üretimde ortaya çıkan artışın iki kaynağının olduğu görülmektedir. Bunlar girdi miktarındaki artış ve teknolojik gelişmedir. Girdi miktarındaki artış ise, fiziki sermaye ve emek şeklinde ikiye ayrılabilir. Bu durum şekil-2'de gösterilmiştir.

Şekil-2: Girdi Artışı ve Teknolojik Gelişim

Uluslararası mal piyasalarında ihracat yapmak isteyen firmalar kendilerini sürekli yenileyen politikalar izlemek zorundadır. Bunun nedeni, bu piyasalarda rekabetin yoğun olması ve firmaların üretim maliyetlerini azaltıcı çalışmalarda bulunmasıdır. Bu bağlamda ihracata yönelik üretim yapılması, teknolojiye meydana gelen değişimlerin sürekli izlenmesine ve bu değişimlerin ülke içinde uygulanabilmesi yönünde çalışmalar yapılmasını sağlamaktadır. Yeni teknolojilerin ihracata yönelik üretim yapan firmalarda uygulanması ile birlikte bir yandan ülke içinde faaliyette bulunan diğer firmalar bundan haberdar olmakta, diğer yandan yeni teknoloji yan sanayi üzerinde olumlu etkilerde bulunabilmektedir.

İhracata dayalı olarak az miktarda üretimin yapıldığı ülkelerde faaliyette bulunan firmalar ihracatı artırıcı politikalar izleme konusunda isteksizdirler. Sadece yurt içine üretim yaparak elde ettikleri karları kullanarak üretimlerini geliştirme yönünde de isteksizdirler. Buna bağlı olarak bu firmalar için araştırma geliştirme harcamalarında bulunmak ve yeni teknolojileri takip etmek hem zaman alıcı hem de maliyetli faaliyetlerdir. Bu şekilde faaliyette bulunan firmaların sayısındaki artış o ekonomiyi ataletle sürükleyecek ve ekonomik büyümenin önünde engel teşkil edecektir. Diğer taraftan, ihracata dayalı üretim yapmak mikro bazda firmaların makro bazda ise ekonominin ufkunun genişlemesine neden olacaktır.

İhracata yönelik üretimde bulunan bir ekonomide ihracat dışı üretimde bulunan sektörler de yararlanacaktır. İhracat yapan firmaların üretimi için gerekli ara malı ve yatırım malı sağlayan firmaların üretim kapasitelerini artırmaları mümkün olacaktır. İhracat artışı ile birlikte yan sanayi ve dış ticaret hizmetlerinde yaşanan gelişmeler de ekonominin büyümesine neden olacaktır.

İhracat artışı ile birlikte girişimciler, yeni yatırım fırsatlarının araştırılması ve risk alma konularında daha istekli olurlar. İthal ikameci politikalar dolayısıyla yurt içi üreticilerin yurt içi piyasalara yönelik üretimlerinde rekabet baskısını hissetmediklerinden dolayı üretim, yönetim ve pazarlama gibi alanlarda işletmelerini geliştirme çabalarının az olması, ihracata yönelik yapılan üretimlerde yerini yeni yönetim ve üretim anlayışlarının yerleştirilmesine yönelik uğraşlara bırakır.

E) Ölçek Ekonomilerinden ve Pozitif Dışsallıktan Yararlanılmasını Sağlaması

Daha önceki açıklamalarda bahsedildiği üzere ihracat artışının ekonomide verimlilik artışlarına olumlu etkide bulunmasının nedenleri arasında, ölçek ekonomilerinden sağlanan faydaların artması ve ihracat artışı ile birlikte diğer sektörlerin dışsallık sağlaması yer almaktadır. Bu noktada ihracat artışı ölçek ekonomilerinden yararlanılmasını sağlayarak ekonomik büyümeye neden olabilmektedir (Balassa, 1978: 182). Dış piyasalara yönelik üretim yapan firmalar ölçek ekonomilerinin getirdiği avantajlardan yararlanma imkanına sahiptir. Bu avantajlar içsel ekonomilerden gelebileceği gibi dışsal ekonomilerden de sağlanabilmektedir. Hangi şekilde olursa olsun ihracat artışına bağlı olarak ortaya çıkan büyük firmalar ve gelişmiş endüstriler ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır. Ekonomi literatüründe bu konu üzerinde Tyler (1981) çalışmıştır.

Ölçek ekonomilerinden yararlanma durumu esasında ithal ikameci yaklaşımın savunucularının, bir endüstrinin geçici korunmasının gerekçesine dayalı olarak başvurduğu bir kavramdır. Nitekim ithal ikamesini savunanlar, gelişmekte olan endüstrilerin ilk başlarda küçük ölçekte üretim yaptıklarını ve bu yüzden ortalama maliyetlerin gelişmiş ülkelere göre yüksek olduğunu ileri sürmektedirler (Grabowski, 1994: 537). Bu noktada ithal ikameci politikalar gelişmekte olan endüstrilerin rekabet edebilirliğini artırmaktadır. Diğer yandan ihracata dayalı üretim stratejisinin savunucuları yurt içi piyasaların, firmaların optimal ölçeği yakalamasına yetecek kadar büyük olmadığını ileri sürmektedirler. Bu noktada yurt dışı piyasalara yönelik üretim yapan firmalar artan getirileri elde edebilmekte ve böylece optimal ölçeğe ulaşabilmektedir (Grabowski, 1994: 539).

Bir ekonomide ihracatta meydana gelen artışlar ihracata dayalı üretimde bulunmayan sektörlerle bir takım pozitif dışsallıklar sağlamaktadır. Bu dışsallıklardan en önemlisi, ihracata dayalı üretimde bulunmayan sektörlerin ihracat sektörleri ile üretim ilişkisinin artması ile ilgilidir. Bazı sektörler ihracata dayalı üretimde bulunmalarına rağmen ihracat yapan sektörlerle mal ve hizmet sağlamaktadır. Bu noktada ihracat artışı ile birlikte ihracat dışı sektörlerin üretim artışı ekonomik büyümeye neden olabilmektedir.

İhracata dayalı üretimde bulunmayan sektörlerin sağladığı faydalar sadece bu sektörlerde ortaya çıkan üretim artışı ile sınırlı değildir. İhracat artışı, bu sektörlerde daha gelişmiş üretim ve yönetim tekniklerinin uygulanmasına imkan tanıyabilir (Ghatak vd. 1997: 214). Bu ise ihracata dayalı üretimde bulunmayan sektörlerde üretimin ve böylece ekonomik büyümenin artmasına neden olabilecektir.

Diğer sektörler üzerinde pozitif dışsallıkları doğuran faktörlerden ilki daha etkin yönetim metotları ve geliştirilmiş üretim teknikleridir. Pozitif dışsallık ortaya çıkartan ikinci faktör, ihracat sektörü lehine verimlilik farkından kaynaklanmaktadır (Edwards, 1993: 1380).

İhracat sektörü lehine ortaya çıkan verimlilik farklılıkları Feder (1982)'in çalışmasında ele alınmıştır. Feder (1982)'in ihracat sektörü ve ihracat dışı sektörleri göz önüne alarak oluşturduğu üretim fonksiyonları aşağıda gösterilmiştir.

$$N = F(K_n, L_n, X) \quad (5)$$

$$X = G(K_x, L_x) \quad (6)$$

(5) ve (6) numaralı denklemlerde yer alan X ihracat sektörünü; N ise ihracat dışı sektörü göstermektedir. İhracat sektörünün ihracat malları üreten sektörü; ihracat dışı sektörün ise yurt içine üretim yapan sektörü ifade ettiğini belirtmekte fayda vardır. K^i ve L^i , i (i=N,X) sektöründe kullanılan emek ve sermayeyi göstermektedir. Sektörler arasındaki verimlilik farklılıklarının ortaya konması (7) numaralı denklem vasıtasıyla gerçekleştirilebilmektedir.

$$\frac{(G_K)}{(F_K)} = \frac{(G_L)}{(F_L)} = 1 + \delta \quad (7)$$

G_L ve F_L emeğin marjinal verimliliğini; G_K ve F_K sermayenin marjinal verimliliğini; δ ise ihracat lehine verimlilik farklılığının derecesini göstermektedir. $\delta=0$ olması kaynakların üretimi maksimize edecek biçimde dağıtıldığını, diğer bir ifadeyle kaynaklar optimal biçimde olarak dağıtıldığını göstermektedir. Böyle bir durumda verimlilik sektörler arasında eşitlenmiş olmaktadır. Diğer taraftan bazı nedenlerden dolayı, marjinal faktör verimlilikleri ihracat dışı sektörde daha düşük olabilir ($\delta>0$). Bunun önemli bir nedeni, ihracata dayalı üretim yapan firmaların daha rekabetçi bir ortamda faaliyette bulunmalarıdır. Rekabet; yenilikleri, adapte olabilirliği ve firmaların

etkin biçimde yönetilmesini teşvik etmektedir. Sektörel marjinal faktör verimlilikleri arasındaki farklılıkların bir diğer nedeni, çeşitli düzenlemeler ve kısıtlamalardır. İhracat faaliyetleri ile ilgili olarak bir belirsizlikte artış olması da marjinal faktör verimliliğinden sapmaya katkıda bulunmaktadır. İhracat dışı sektör için üretim fonksiyonuna ilave verimli faktör olarak X'in dahil edilmesi ihracatın pozitif dışsallığı varsayımına işaret eder. F_x 'in (N içinde yer alan X'in marjinal verimliliği) büyüklüğü bu dışsallığın etkisini ölçmektedir. Eğer $F_x = 0$ ise; dışsallık bulunmamakta, ihracat artışının N'nin çıktısı üzerine etkisi olmamaktadır.

(5) ve (6) numaralı denklemlerin farklarının alınması durumunda (8) ve (9) numaralı denklemler elde edilir.

$$\dot{N} = F_K \cdot \dot{I}_n + F_L \cdot \dot{L}_n + F_x \cdot \dot{X} \quad (8)$$

$$\dot{X} = G_K \cdot \dot{I}_x + G_L \cdot \dot{L}_x \quad (9)$$

(8) ve (9) numaralı denklemlerde yer alan I_n ve I_x sektörel brüt yatırımları; \dot{L}_x ve \dot{L}_n ise emek gücündeki sektörel değişimleri ve F_x ihracat dışı üretim üzerinde ihracatın marjinal dışsallık etkisini göstermektedir. Gayri safi yurt içi hasıla Y ile gösterildiğinde $Y=N+X$, gayri safi yurt içi hasıladaki değişme ise (10) numaralı denklemle ifade edilir.

$$\dot{Y} = \dot{N} + \dot{X} \quad (10)$$

Emeğin marjinal verimliliğinin $\beta(Y/L)$ 'e eşit olduğu varsayıldığında Feder (1982) gayri safi yurt içi hasıladaki büyümesini (11) numaralı denklem vasıtasıyla ifade eder.

$$\frac{\dot{Y}}{Y} = \alpha \cdot \left(\frac{\dot{I}}{Y} \right) + \beta \cdot \left(\frac{\dot{L}}{L} \right) + \left[\frac{\delta}{1+\delta} + F_x \right] \cdot \left(\frac{\dot{X}}{X} \right) \cdot \left(\frac{X}{Y} \right) \quad (11)$$

(11) numaralı denklem incelendiğinde, sektörlerde marjinal verimliliklerin eşit

olması ($\delta=0$) ve sektörler arası dışsallıkların olmaması ($F_x=0$) halinde (11) numaralı denklem neo-klasik büyüme denkleminde dönüşmektedir.

Feder (1982) 1964-1973 döneminde 31 yarı sanayileşmiş (semi-industrialized) ülke için (8) numaralı denklemi tahmin etmiş ve ihracat sektöründe marjinal faktör verimliliklerinin ihracat dışı sektöre göre daha yüksek olduğunu ve kaynaklarını ihracata kanalize eden ekonomilerin daha fazla kazançlı olacağını tespit etmiştir².

F) Ödemeler Dengesini Düzeltmesi

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde döviz rezervlerinin fazlalığı, döviz darboğazına bağlı olarak ortaya çıkan krizlerin önüne geçilmesinde önemlidir. Uygulanan yanlış para ve maliye politikaları sonucunda ve/veya uluslararası mali krizler sonucunda dövize aşırı yönelim likidite krizine yol açarak ekonomik krizlere neden olabilmektedir. Döviz rezervlerinin döviz talebini karşılamaya yetecek miktarda olması, gerekli olduğu anlarda piyasaya döviz verilmesini ve döviz sıkıntısının atlatılmasına neden olmaktadır. Ayrıca gerek kamu kesiminin gerekse özel kesimin yabancı para cinsinden yükümlülüklerinin de kolayca karşılanmasına yardımcı olmaktadır. Döviz rezervlerinin yeterli olması; söz konusu yükümlülüklerin kolayca karşılanmasına ve döviz kurlarının arzulanan seviyede tutulmasına imkan tanınmasının yanı sıra, kriz ortamında ekonomik birimlere güven vermesi ve ithalat mallarına dayalı üretim yapan sektörleri rahatlatması gibi sebeplerle de ekonomik büyümeye katkıda bulunabilecektir.

Ülkenin dış alemle olan ilişkilerinin kaydının tutulduğu ödemeler dengesinde gösterilen ihracat tutarının büyük olması, cari işlemler açığının daha az gerçekleşmesine neden olacaktır. Özellikle cari işlemler dengesinde, görünmeyen kalemler dengesinin dış ticaret dengesine göre daha fazla açık verdiği ülkelerde, ihracat artışı görünmeyen kalemlerden gelen açığın kapatılmasına yaramaktadır. Diğer yandan görünmeyen kalemler dengesinin fazla verdiği ekonomilerde, dış ticaret dengesinin de fazla vermesi cari işlemler dengesinin iyileşmesine yol açmaktadır.

İhracat ile sağlanan döviz gelirlerindeki artışın, finanse edilecek olan cari

² Feder (1982)'in bu sonuca ulaşması $(X/Y) \cdot (\dot{X}/X)$ katsayısının pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olmasından kaynaklanmaktadır.

açıkların daha düşük seviyelerde olmasına katkıda bulunması, bu açıkların finansmanında kullanılacak kaynakların üretime kanalize edilmesine neden olabilecektir. İhracat artışının ödemeler dengesi üzerindeki etkileri incelenirken, ihracat artışının ithalat artışını da beraberinde getirebileceği hususunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. İhracat artışı neticesinde elde edilen dövizlerin ithalat artışına yol açması ödemeler dengesinin bozulmasına yol açar. Diğer yandan ithalattaki artışın daha çok ara ve sermaye mallarından kaynaklanması durumunda, ödemeler dengesindeki bozulma ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacak üretim artışının habercisi niteliğinde olur.

İhracat artışının ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkisi ülkenin döviz rezervlerinin bir ekonomik kriz durumunda yeterliliğinin sağlanması açısından son derece önemlidir. Ayrıca, ihracat artışı dış ticaret açıklarını ve dolayısıyla cari açıkları azaltacaktır. Bu ise daha az dış kaynağa ve dolayısıyla daha az dış borca ihtiyaç duyularak cari açıkların finansmanının sağlanabileceğini göstermektedir.

G) Araştırma Geliştirme Harcamalarını Artırması ve Yaparak Öğrenmeye Zemin Hazırlaması

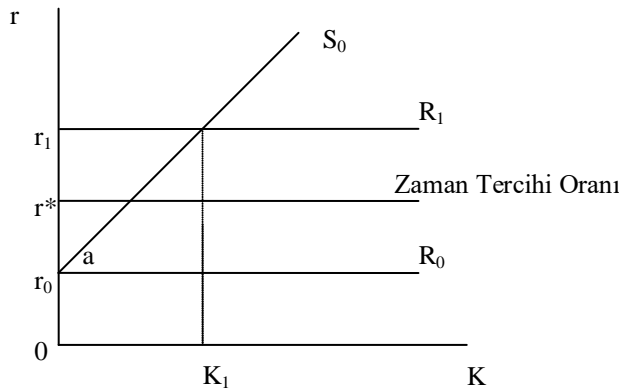
Bir ülkede ihracata dayalı olarak üretim yapan firmaların sayısının yurt içine üretim yapan firmalara göre fazlalığı, o ülkede araştırma geliştirme harcamalarının artmasına neden olabilmektedir. İhracata dayalı üretim yapan firmaların üretim ölçeklerinin fazla olduğu varsayımından hareketle, bu firmalarda ürün başına daha az araştırma ve geliştirme harcaması düşmektedir. Böylece büyük ölçekli ve ihracata dayalı olarak üretim yapan firmalar araştırma geliştirmeye daha fazla pay ayırmaktadır. Ayrıca ihracata yönelik üretim gerçekleştiren firmaların araştırma geliştirme harcamaları yapmak suretiyle elde edecekleri kazançlar, yurt içi firmalara göre daha fazla olacaktır. Hangi nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın, ihracat sektörlerinde araştırma geliştirme harcamaları daha fazla olacaktır. Bu ise ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.

Araştırma geliştirme harcamalarının ekonomik büyümeye katkı sağlaması içsel büyüme teorileri çerçevesinde incelenmektedir. İçsel büyüme teorileri incelendiğinde Romer (1989)'e göre; firmalar nihai malların üretiminde veya araştırma geliştirme ile uğraşmaktadırlar. Araştırma geliştirmeye daha fazla kaynak aktarılması, ara girdilerin daha fazla elde edilebilmesine ve sermayenin marjinal veriminin daha fazla olmasına

yol açacaktır. Bu modelde daha açık bir ticaret rejimi, ülkelere karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ara girdilerin üretiminde uzmanlaşma imkanı sağlayacaktır. Serbest ticaret ile birlikte daha fazla sayıda girdi, daha az maliyetle elde edilecek ve sonuçta denge büyüme daha yüksek seviyede gerçekleşecektir (Edwards, 1993: 1389).

Romer (1989)'in modelinde ekonomide araştırma geliştirme harcamaları sonucunda bilgi stokunda meydana gelen artışlar ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Bu durum şekil-3'de gösterilmiştir. Şekil-3'de yatay ekseninde bilgi sermaye stoku, dikey ekseninde ise reel faiz oranı yer almaktadır. Yukarıya doğru eğimli S_0 eğrisi bilgi sermaye arzını göstermektedir. Bu eğri boyunca, diğer koşullar sabit kalmak koşulu ile, reel faiz oranı yükseldiği için bilgi sermaye birikimine tahsis edilen kaynak ve tasarruf miktarı artmaktadır. Başlangıçta bilgi sermayesi yıllık getiri oranının r_0 olduğu durum R_0 doğrusuyla gösterilmiştir. Bu getiri oranında denge reel faiz oranı r_0 olup, bilgi sermayesi yoktur. Ekonomi a noktasındadır.

Araştırma geliştirme çabaları ile birlikte bilgi sermayesinin getiri oranının r_1 'e artması getiri oranı doğrusunun R_1 'e kaymasına, bilgi sermayesi arzının ise K_1 'e artmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak ekonomide büyüme sağlanmıştır. Ekonomik büyüme aynı zamanda sonsuza kadar sürecektir. Bunun nedeni reel faiz oranının zaman tercihi oranını aşmasıdır (Parasız,1997:130-131).

Şekil-3: Bilgi sermayesindeki Artış

Romer (1986)'a göre; sermaye stokundaki artışlarla birlikte yatırım oranı ve sermayenin getiri oranı azalmaktan çok artış göstermektedir. Farklı ülkelerdeki kişi başına üretim seviyesinin yakınsamasına gerek yoktur. Büyüme az gelişmiş ülkelerde

kalıcı biçimde daha yavaş gerçekleşebilmektedir. Bu sonuçlar dışsal olarak belirlenen teknik değişmeye veya ülkeler arasındaki farklılıklara bağlı değildir.

Romer (1986)'a göre; dışsal olarak belirlenen teknolojik değişme dışarıda tutulduğunda, içsel teknolojik değişimin denge modeli ortaya çıkabilir. Bu modelde uzun dönem büyüme ileriye gören ve kar maksimizasyonu hedefini benimseyen ekonomik aktörler tarafından bilgi birikiminin sağlanması vasıtasıyla gerçekleştirilir. Sermayenin temel formu olarak bilgiye odaklanılmaktadır. Sermayenin marjinal veriminin azaldığı modellerin tersine bilgi sınırsız biçimde artabilir.

Yeni bilginin sağlanması, teknoloji araştırmalarının sonucunda ortaya çıkabildiği gibi yaparak öğrenme yolu ile de sağlanabilmektedir. Bireyler mal üretiminde üretim sürecini iyileştirme çabası içindedirler. Böylece bilgi birikimi kısmen açık gayretlerin sonucu değil, geleneksel ekonomik faaliyetlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tip bilgi birikimine yaparak öğrenme (learning by doing) denilmektedir (Parasız, 1997:123). Araştırma geliştirme faaliyetleri sonucunda yeni verimli teknolojilerin geliştirilmesi ve mevcut veya yeni malların üretiminde kullanılması yaparak öğrenmenin hızlanmasına yol açmaktadır. Diğer yandan belirli bir zaman sonra; yeni teknolojilerin verimliliği artırma gücü ortadan kalkmakta, yaparak öğrenme yavaşlamakta ve hatta en sonunda durabilmektedir. Yeni teknik süreçlere geçilmedikçe yaparak öğrenmenin devam ettirilmesi imkan dahilinde değildir (Young, 1991:372).

IV. BÜYÜMENİN İHRACATI ETKİLEME KAYNAKLARI

Bir ülkenin ihracatta bulunabilmesi dünya piyasalarında rekabet edebileceği malları üretmesine bağlıdır. Rekabet edebilirlik genellikle hem fiyata hem de üretim kalitesine bağlıdır. Geleneksel Heckscher-Ohlin karşılaştırmalı üstünlük teorisi dünya piyasalarında rekabet edebilme kabiliyeti ile mal üretim karakteristikleri ve ulusal özellikler arasında bağlantı kurmaktadır. Bir ülkenin nispi olarak daha fazla sahip olduğu üretim faktörlerini kullanarak ürettiği mallarda karşılaştırmalı üstünlüğü ve rekabet edebilirliği bulunmaktadır (Dodaro, 1991:1156).

Beceri ve teknoloji gibi ulusal özelliklere bol şekilde sahip olunması kişi başına düşen gelirle ilişkilendirilebilmektedir. Nitekim yüksek gelire sahip olan ülkelerde düşük gelirli ülkelere göre daha fazla fiziki ve beşeri sermaye imkanlarından yararlanma

söz konusu olmaktadır (Hirsch, 1974:542).

Bir ekonomideki faktör stokunda ortaya çıkan artışlar ve teknolojik ilerlemeler iktisat teorisinde büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik büyümenin temel kaynakları emek artışı, sermaye oluşumu ve teknik gelişmedir. Bunlar büyüyen ülkenin üretim imkanları eğrisinin dışarıya doğru kaymasına neden olmaktadır (Chacholiades, 1990:114).

Yansız büyüme olarak adlandırılan durumda üretim faktörleri büyüme öncesi duruma göre aynı oranda artmakta, nispi faktör fiyatları değişmemekte ve böylece üretim imkanları eğrisi ilk eğriye paralel biçimde dışarı kaymaktadır. Bunun sonucunda ihracat ve ithalat da artış gösterecektir. Diğer yandan bu artış, gerçekleşen üretim artışı kadar olacaktır. Görüleceği üzere yansız büyüme durumunda faktör stokundaki artış ihracatı ve ithalatı aynı oranda artırmaktadır.

Ticareti artırıcı yönlü büyüme durumunda ise; ihracat kesiminde yoğun olarak kullanılan faktörün ithal edilebilir mal endüstrisinde kullanılan faktörden daha fazla artması halinde, ihraç edilebilir malların üretimi, ithal edilebilir malların üretiminden nispi olarak daha fazla artacak ve uluslararası ticaret de GSMH'deki toplam artıştan daha yüksek oranda genişleyecektir (Seyidoğlu, 2003: 100-102).

Bu noktada özel bir duruma da işaret etmekte fayda vardır. İki üretim faktöründen sadece birisinin arzının artırılması durumunda artırılan üretim faktörünü yoğun olarak kullanan sektörde üretim genişlerken, diğer sektörlerde ise üretim azalmaktadır. Arzı artan üretim faktörünün yoğun olarak ihracat kesiminde kullanılması; miktarı sabit olan üretim faktörünün de ithalata rakip endüstride yoğun olarak kullanılması durumunda, ihracat kesiminde üretim artışı yaşanırken, diğer sektörde mutlak olarak bir üretim düşüşü yaşanacaktır. Bunun nedeni, ithalata rakip endüstrilerden ihracat kesimine doğru miktarı sabit olan faktörün aktarılmasıdır. Bu durumda dış ticaret üzerindeki etki daha güçlü olacaktır. İktisat teorisinde bu durum *Rybczynski Teoremi* olarak yer almaktadır.

Faktör stokundaki artış kıt olan üretim faktörünün daha fazla büyümesiyle ortaya çıkıyorsa ve kıt olan faktör de ithalata rakip endüstride yoğun olarak kullanılıyorsa, ithalata rakip endüstride ihracat sektörüne göre daha fazla üretim artışı gözlemlenecektir. Bu durumda dış ticaret azalma gösterecektir. İktisat teorisinde bu

durum *ticarete karşıt yönlü büyüme* olarak adlandırılmaktadır.

Yukarıda bahsedildiği üzere büyümenin kaynağının üretim faktörleri stokundaki artış olması durumunda büyümenin dış ticareti artırması durumu, büyümenin kaynağının teknoloji olması durumunda da geçerli olabilmektedir. Teknolojik yeniliklerin genellikle belirli faktör ve sektörlerle yönelik olarak ortaya çıktığı varsayımı altında eğer bir sektörde yansız teknik gelişme olursa, o sektörde üretim hacmi genişlemekte diğer sektörde ise daralmaktadır. Örneğin ihracat yapılan bir endüstride yansız bir teknik ilerleme olduğunda, üretim maliyetlerinin düşmesine paralel olarak üretim artışı ortaya çıkacak ve sonuçta üretim faktörlerine olan talep ve faktör fiyatları artış gösterecektir (Seyidoğlu, 2003: 105).

İhracat yapılan endüstride yansız teknik ilerlemeye bağlı olarak faktör fiyatlarında ortaya çıkan artış, kaynakların ithalat yapılan endüstriden ihracat yapılan endüstriye çekilmesine neden olacaktır. Bunun sonucunda dış ticaret üzerinde artırıcı bir etki ortaya çıkmış olacaktır. Bu değerlendirmeler ışığında büyümenin teknolojik yenilikler vasıtasıyla ortaya çıkması durumunda büyümenin dış ticaret üzerindeki etkisi, yeniliklerin hangi kesimde ortaya çıktığına bağlı olarak değişmektedir. Teknolojik yeniliklerin ihracat kesiminde ortaya çıkması dış ticareti artırıcı; ithalata rakip kesimde ortaya çıkması dış ticareti azaltıcı bir etki doğurmaktadır.

Teknik yeniliklerin mutlaka yansız nitelikte ortaya çıkması gerekmemektedir. Yoğun olarak kullanılan bir faktörden tasarruf sağlayıcı şekilde de teknolojik gelişmeler ortaya çıkabilir. Bu durumda dış ticaret üzerindeki etki ihracat ya da ithalata rakip endüstrilerin hangisinde faktör tasarrufunun gerçekleştiğine bağlıdır. İhracat kesiminde yoğun olarak kullanılan üretim faktörlerinden tasarruf yapılmasına imkan tanıyan bir teknolojik gelişme, yansız ilerlemeye göre ihracat sektöründe daha fazla üretim artışına; ithalata rakip endüstride ise daha fazla üretim azalışına neden olmaktadır. Bu noktada yansız ilerlemeye göre daha fazla dış ticareti artırıcı etki ortaya çıkacaktır. Diğer yandan, ithalata rakip endüstride yoğun olarak kullanılan üretim faktörlerinden tasarruf yapılmasına imkan tanıyan bir teknolojik gelişme, yansız ilerlemeye göre ihracat sektöründe daha fazla üretim azalışına; ithalata rakip endüstride ise daha fazla üretim artışına neden olacaktır. Bu ise dış ticareti azaltıcı etki ortaya çıkartacaktır.

Teknolojik ilerlemenin bir sektörde daha az yoğun kullanılan faktörden tasarruf sağlayıcı özellikte olması durumunda, teknik gelişmelerin maliyetleri düşürmesi üretimi artırırken; açığa çıkan faktörün onu yoğun olarak kullanan öteki kesimde çalıştırılması dolayısıyla *Rybczynski etkisi* ortaya çıkabilir. Teknolojik ilerlemenin bir sektörde daha az yoğun kullanılan faktörden tasarruf sağlayıcı nitelikte olmasının dış ticareti hangi yönde etkileyeceği söz konusu iki etkiden hangisinin güçlü olduğuna bağlı olarak değişmektedir (Seyidoğlu, 2003: 105-106).

Kişi başına düşen gelir verimli özelliklerin nispi olarak bol olmasını ve sonuç olarak bir ülkenin dünya piyasalarındaki rekabet derecesini göstermektedir. Verimli faktörlere sadece üretim sürecinde değil aynı zamanda pazarlama sürecinde de ihtiyaç duyulmaktadır. Kişi başına düşen gelir ile karşılaştırmalı üstünlüğün ilişkilendirilmesi aynı zamanda Linder'in yaklaşımında da doğrulanmaktadır. İsveçli iktisatçı ve siyasetçi olan Staffan Burenstam Linder'e göre, üreticiler halk tarafından bilinen malları üretirler ve bu malların üretiminde beceri kazanırlar ve daha ucuza üretirler. Daha sonra bu mallar tercih ve gelir açısından benzer olan ülkelere ihraç edilirler. Linder'in hipotezine göre ihracat artışının kaynağı yurt içi üretim artışıdır (Chacholiades, 1990:106). Bir ülkenin kişi başına düşen geliri ne kadar yüksek ise, uluslararası piyasada daha çeşitli sanayi malları üretme imkanı olduğu için, o ülkenin rekabet gücü de o kadar fazla olacaktır. Bu yüzden, ceteris paribus, daha fazla gelişmişlik derecesi toplam mal ihracatında sanayi malının payının fazla olmasına neden olmaktadır (Dodaro, 1991:1158). Linder'in hipotezinde yer alan ve yurt içinde yoğun olarak üretilen ve böylece yurt içi piyasası geniş olan malların ihracatının fazla olması durumu günümüzde tartışmalıdır. Çünkü bir çok ülke yurt içinde talebi olmayan malları yurt dışına ihraç edebilmektedir.

Ekonomik büyüme ile ihracat artışı arasındaki ilişkinin incelenmesinde dış ticaret hadlerinin de göz önüne alınması durumunda farklı değerlendirmelerde bulunulabilir. Şöyle ki, yansız büyüme durumunda büyüyen ülke daha çok emek yoğun mallar ihraç edip daha az sermaye yoğun mallar ithal ediyorsa, ihraç mallarının fiyatı düşecek ve böylece ticaret hadleri ülkenin aleyhine değişecektir. Diğer yandan ticareti artırıcı yönlü büyüme söz konusu olduğunda, yansız büyümeye göre dış ticaret hadleri daha fazla ülke aleyhine değişecektir. Ticarete karşı yönlü büyüme durumunda ise ticaret hadleri ülkenin lehine değişecektir. Sonuç olarak büyümenin dış ticaret hadleri

üzerindeki etkisi yönelimli büyüme tiplerine göre değişiklik göstermektedir. Bu ise iktisadi refahı etkilemektedir.

Ekonomik gelişme, ekonomideki kaynakları düşük verimlilikle çalışan sektörlerden yüksek verimlilikle çalışan sektörlerle kaydırmak suretiyle toplam faktör verimliliğinde (Total Factor Productivity) artış meydana getirmektedir. Kaynak dağılımı ve ekonomik faaliyetin kompozisyonundaki değişimler daha fazla üretim büyümesine neden olmaktadır. Ekonomik gelişme süreci ve toplam faktör verimlilikteki artış belirli endüstrilerde ve firmalarda maliyet avantajına yol açacaktır (Yaghmaian, 1994: 1979). Bu maliyet avantajları firmalara dış piyasalarda rekabet avantajı sağlamaktadır. Böylece ekonomik büyüme neticesinde ihracat artışları ortaya çıkmaktadır. Lancaster (1980) ve Krugman (1984) üretim büyümesinin verimlilik artışına neden olduğunu, verimlilik artışının ise ihracatı artıracığını ileri sürmüşlerdir. Kaldor (1967)'de üretim arttıkça verimlilik artışlarının ve maliyet düşüşlerinin ortaya çıkacağını, bunun da ihracat artışına yol açacağını belirtmiştir.

Ekonomik büyümenin ihracatı etkilemesinin bir diğer kanalı Jung ve Marshall (1985) tarafından açıklanmıştır. Öğrenmenin ve teknik değişimin birkaç endüstride ortaya çıktığı büyüyen bir ekonomide, muhtemelen öğrenme ve teknik değişim ihracatı artırmaya yönelik bilinçli bir devlet politikası neticesinde ortaya çıkmamaktadır. Bu daha çok beşeri sermaye birikimi, üretim tecrübesi, doğrudan yatırım ve lisans vasıtasıyla yurtdışından teknoloji transferi veya fiziki sermaye birikimi ile ilgili olabilmektedir. Böyle bir ekonomik ortamda canlanan endüstrilerin mal talepleri üretimleri kadar hızlı artmayabilir. Bu durumda üreticiler mallarını satmak için dış piyasalara yönelebileceklerdir. Bu gelişmeler sonucunda açıklamalar ışığında ekonomik büyümeden ihracat artışına doğru nedenselliğin olduğunu göstermektedir.

Ekonomik büyüme ihracatı artırabildiği gibi, ihracatın azalmasına da yol açabilmektedir. İhraç edilen ve ticarete konu olmayan mallara olan tüketici talebindeki bir artıştan kaynaklanan bir ekonomik büyüme, ihracatı azaltabilmektedir (Jung ve Marshall, 1985: 4).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACATIN ARTIRILMASINA YÖNELİK UYGULANAN POLİTİKALAR ve İHRACATIN YAPISAL ANALİZİ

I. 1980 ÖNCESİ UYGULANAN POLİTİKALAR ve İHRACAT ÜZERİNE ETKİSİ

Türkiye’de uygulanan politikaların ihracat üzerindeki etkilerinin incelenmesinde 1980 öncesi ve sonrası ayrımının yapılmasında fayda bulunmaktadır. Bunun nedeni her iki dönemde takip edilen sanayileşme politikalarındaki farklılıklardır. Türkiye’de 1980 yılından önceki dönem ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejilerinin benimsendiği

dönemdir. Bu tür bir sanayileşme stratejisinin benimsenmesi ile birlikte daha önce yurt dışından ithal edilen mamüllerin yurt içinde üretiminin gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiştir. İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi döviz kuru politikaları ile desteklenmiştir. Buradaki amaç, yurt içi firmaların yurt dışı firmalara göre rekabet üstünlüğü sağlamalarına yardımcı olmaktır.

Esasında Türkiye’de ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin 1930’lardan itibaren uygulanmaya başladığı görülmektedir. Büyük Dünya Bunalımının etkisiyle bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de güdümlü dış ticaret politikası uygulanmıştır. İktisadi alanda devletin merkezden denetimi artırması İkinci Dünya Savaşı yıllarında daha da yoğunlaşmıştır (Yenal, 2004: 16). İthal edilen malların üretimin artırılması amacıyla yönelik olarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) uygulanmaya konmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hedeflerine ulaşılmasına paralel olarak daha kapsamlı olan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıklarına başlanmıştır. 1950 yılından itibaren ise Türkiye’de dışa açık sanayileşme stratejisi önem kazanmış, tarımsal alanda kalkınmaya hız verilmiş ve tarımsal ürünlerin ihracatı artmıştır. Ancak 1953 yılından sonra ihraç mallarına olan talebin azalması dış ticaret hadlerini bozmuştur. Mali itibarın sarsılması ile birlikte dış kredi imkanlarının azalması döviz darboğazına neden olmuştur. Bunun sonucunda; dış koruma önlemleri, yüksek gümrük tarifeleri, kotalar ve ithalat yasakları ile birlikte ithal ikameci sanayileşme stratejisi yeniden gündeme gelmiştir. 1963-1977 döneminde yer alan Birinci, İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da ithal ikameci politikalara yer verilmiştir (Egeli:157; Yenal, 2004: 17).

1963-1970 döneminde Türkiye ekonomisi büyüme açısından oldukça istikrarlı bir performans sergilemiştir. Bu dönemde ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 6.5 civarında; yıllık ortalama enflasyon oranı ise yüzde 5.5 dolayında gerçekleşmiştir. Üçüncü kalkınma planı dönemini kapsayan 1973-1977 döneminde de yüksek büyüme hızı devam ettirilmiştir. Büyüme hızında gerçekleşen bu olumlu gelişmelere rağmen 1970 yılından sonra enflasyon oranında artışlar yaşanmaya başlamıştır. 1971-1977 döneminde yıllık ortalama enflasyon oranı yüzde 18’i aşmıştır (Şahin, 2002:179).

Türkiye ekonomisinde özellikle 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren önemli ekonomik bunalımlar yaşanmaya başlamıştır. Uygulanan sanayileşme stratejisine bağlı

olarak artan döviz ihtiyacı ve döviz talebi, döviz darboğazlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Döviz darboğazındaki sorunların üstüne dünya petrol fiyatlarındaki artışlar da eklenince ödemeler bilançosunda önemli açıklar ortaya çıkmıştır. Petrol fiyatlarındaki artışların ödemeler bilançosuna olan olumsuz etkisi, bir taraftan doğrudan petrol ödemelerinin artması vasıtasıyla, diğer taraftan da ithal ikamesine dayalı olarak yapılan üretimin devamlılığının sağlanması amacıyla ithalatı yapılan ara ve yatırım mallarının fiyatlarının artması vasıtasıyla olmuştur.

Bütün bu gelişmeler sonucunda diğer makro ekonomik göstergelerde de bozulmalar görülmeye başlamıştır. 1970 yılında 1,9 milyar dolar olan dış borç, 1980 yılına gelindiğinde 16,2 milyar dolara yükselmiştir (DPT, 1997: 45). Tablo-1’de görüleceği gibi kamu kesimi borçlanma gereğinin (KKBG) GSMH’ye oranı yüzde 9’a yaklaşmıştır. Enflasyon oranı ise ilk defa üç haneli rakamları görmüştür. Cari açığın gayri safi yurt içi hasılaya oranı yüzde 5’lere yaklaşmış ve tasarruf mevduatı faiz oranları yüzde 9 seviyelerinden yüzde 33’lere yükselmiştir.

Tablo-1: Temel Ekonomik Göstergeler, 1970-1980

	Büyüme Hızı (%)	KKBG/ GSMH (%)	CİD/ GSMH (%)	Enflasyon Oranı (%)	Faiz Oranı (%)
1970	4,4		-0,9	6,7	9,0
1971	7,0		-0,6	15,9	9,0
1972	9,2		-0,04	18,0	9,0
1973	4,9		1,7	20,5	7,0
1974	3,3		-1,8	29,9	9,0
1975	6,1	4,7	-3,4	10,1	9,0
1976	9,0	6,7	-3,7	15,6	9,0
1977	3,0	8,2	-5,0	24,1	9,0
1978	1,2	3,2	-1,8	52,6	12,0
1979	-0,5	7,2	-1,5	63,9	20,0
1980	-2,8	8,8	-4,8	107,2	33,0

Not: Enflasyon oranı, Toptan eşya fiyat endeksindeki (1963=100) yüzde değişimlere göre hesaplanmıştır.

Faiz oranı, yılın son ayında cari olan tasarruf mevduatı faiz oranını yansıtmaktadır.

Kaynak: DPT verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de 1980 öncesi uygulanan politikaların ihracat üzerine etkisi incelendiğinde bu dönemde uygulanan politikaların ithal ikamesine ağırlık vermesi nedeniyle daha çok ithalatın arttığı, ihracatın ise buna ayak uyduramadığı görülmektedir. Böylece ihracatın ithalatı karşına oranı 1980’li yıllara gelindiğinde düşmüştür. Tablo-2’de ithalat artışının ihracat artışına göre fazla olduğu görülmektedir. 1980 yılına gelindiğinde 1970 yılına göre ihracat yaklaşık olarak dört kat artış gösterirken, ithalat ise yaklaşık olarak sekiz kat artış göstermiştir. Buna bağlı olarak dış ticaret açıkları artmıştır. 1970’li yıllarda 400 milyon dolara yakın olan dış ticaret açığı, 1980 yılına gelindiğinde 5 milyar dolara yaklaşmıştır. Türkiye’nin dünya ihracatı içindeki payı incelendiğinde yüzde 0,23 seviyesini geçemediği görülmektedir (Bkz. Tablo-2).

Tablo-2: Dış Ticaret, 1970-1980

	İhracat (Milyon Dolar)	Değişim (%)	İthalat (Milyon Dolar)	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi	İhracat/ İthalat (%)	Dünya İhracatı Payı (%)
1970	588,5	9,6	947,6	18,3	-359,1	62,1	0,19
1971	676,6	15,0	1.170,8	23,6	-494,2	57,8	0,20
1972	885,0	30,8	1.562,5	33,5	-677,6	56,6	0,22
1973	1.317,1	48,8	2.086,2	33,5	-769,1	63,1	0,23
1974	1.532,2	16,3	3.777,5	81,1	-2.245,3	40,6	0,19
1975	1.401,1	-8,6	4.738,6	25,4	-3.337,5	29,6	0,16
1976	1.960,2	39,9	5.128,6	8,2	-3.168,4	38,2	0,20
1977	1.753,0	-10,6	5.796,3	13,0	-4.043,2	30,2	0,16
1978	2.228,2	30,5	4.599,0	-20,7	-2.310,8	49,8	0,18
1979	2.261,1	-1,2	5.069,4	10,2	-2.808,3	44,6	0,14
1980	2.910,1	28,7	7.909,4	56,0	-4.999,2	36,8	0,15

Kaynak: DİE ve WTO verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1980 öncesi uygulanan ithal ikameci politikaların bir gereği olarak ulusal paranın aşırı değerlenmesine izin verilmesi de ihracat üzerinde olumsuz etkilerde

bulunmuştur. Nitekim ithal ikamesine dayalı olarak yurt içi üretimin artırılması amaçlandığından, bu üretim için gerekli olan ara malı ve yatırım malı ithalatı ancak ulusal para aşırı değerli hale getirilerek gerçekleştirilebilmiştir. DPT verileri dikkate alındığında 1970 yılı itibariyle 15 TL (Türk Lirası) olan dolar kuru, 1975 yılında da aynı seviyesini korumuştur. Türkiye ekonomisinde 1970'li yılların sonunda yaşanan ekonomik bunalımı aşmak gayretiyle 1978 ve 1979 yılında istikrar programları uygulanmış ama istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Bunda siyasi istikrarsızlık ve zayıf hükümetlerin önemli bir katkısı bulunmaktadır (Karluk, 1997: 386). 1970'li yılların sonunda yaşanan ekonomik bunalımın aşılması noktasında daha uzun vadeli ve kalıcı etkileri olabilen istikrar tedbirlerinin alınması gerekliliği doğmuştur. Bunun sonucunda ise Türkiye ekonomisinde yaşanan dış ödeme ve enflasyon sorununun aşılması için “24 Ocak Kararları” olarak bilinen ekonomik istikrar programı uygulanmıştır.

Aşağıda Türkiye’de 1980 sonrası uygulanan politikaların ihracat üzerindeki etkisi incelenecektir. 1980 sonrası uygulanan politikaların şekillenmesinde ve Türkiye ekonomisine yapısal bir dönüşümün ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenen 24 Ocak kararları ile 5 Nisan 1994 kararlarının ve 2000 yılında uygulanan programların ihracat üzerine etkisi incelenecektir.

II. 24 OCAK 1980 KARARLARI ve İHRACAT ÜZERİNE ETKİSİ

Bu kısımda Türkiye’nin sanayileşme stratejisinde önemli değişimlerin gerçekleştirilmesine neden olan 24 Ocak kararları genel olarak ele alınacak, daha sonra ihracat üzerine olan etkileri analiz edilecektir.

A) 24 Ocak Programı: Kapsamı, Hedefleri

24 Ocak istikrar programını daha önceki programlardan ayıran temel özellik yapısal bir takım değişiklikleri de içeren bir program olmasıdır. Zira bu program ile birlikte Türkiye’de ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikasından vazgeçilerek ihracata dayalı sanayileşme politikası stratejisine dayalı bir politika uygulamaya başlamıştır. Bu çerçevede 1980 yılından sonra ihracat gelirlerinin artırılması ve böylece dışa açılma bir ilke olarak benimsenmiş ve buna yönelik faaliyetlere girişilmiştir.

1980 sonrasında hazırlanan plan ve programlarla sanayileşme, ihracata dayalı

kalkınmanın bir parçası olarak ele alınmış, yatırım ve ara malları üretimine öncelik veren anlayış yerine, sanayinin dışa açılmasına öncelik verilmiş, ithalat serbestleştirilerek Türk sanayi geliştirilmeye çalışılmıştır. Sanayileşmede, özel girişimciliğe ağırlık verilmiş, birtakım üretim alanlarında devlet tekeli kaldırılmış, piyasa şartları ön plana çıkarılmıştır. Yani 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ile “planlama” yerine “piyasa” mekanizmasına ağırlık verilerek ekonominin dışa açılarak dünya ekonomisiyle bütünleşmesi sağlanmıştır (Karluk, 1997: 218).

1980 yılından önce uygulanan politikaların aksine köklü değişimleri içeren ve böylece kısa vadeli hedeflerin yanı sıra uzun vadeli hedefleri de dikkate alan 24 Ocak programının bu hedeflere dair kapsamı şunlardan ibarettir (Şahin, 2002: 192-193).

- 24 Ocak programı piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmayı ve böylece devlet müdahalesini en aza indirmeyi amaçlamaktaydı. Bu bağlamda mal ve faktör piyasa fiyatlarına müdahalenin kaldırılması hedeflenmişti.

- Geleneksel sanayileşme politikası olan ithal ikameci politikadan ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçmek temel amaç olarak görülmüştür.

- Yukarıda bahsedilen uzun vadeli amaçların yanında kısa vadeli amaçların gerçekleştirilmesi de amaçlanmaktaydı. Bu amaçlar; dış ödeme gücünden çıkılması, enflasyon hızının düşürülmesi, büyüme hızının artırılmasıydı.

- Yukarıda bahsi geçen hedeflere ulaşılması ancak serbest piyasa ekonomisinin işleyişine bu da ekonominin dışa açılması esasına dayanıyordu. Bu bağlamda; KİT’ler dahil bütün kamu kesiminin daraltılması, özel yatırımların teşvik edilmesi, ithalatın serbest hale gelmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi amaçlanıyordu.

B) 24 Ocak Programı, Tedbirler ve Uygulanan Politikalar

24 Ocak Kararları ile ithal ikamesinden vazgeçilerek ihracatın özendirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Bu dönemde hazırlanan programlarla dışa açık bir büyüme modeli benimsenmiştir. Bu dönemde ve daha sonraki dönemlerde alınan tedbirler tamamıyla “iktisadi önlemler paketini” oluşturmaktadır. Bu tedbirlerdeki esas amaç

Türkiye'nin dünya ekonomisi ile bütünleşerek serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmaktır (Seyidoğlu, 2003:612). Bu doğrultuda 24 Ocak 1980 ve sonrasında bir takım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler ve uygulanan politikalar aşağıda açıklanmıştır (şahin, 2002: 193-194; Karluk, 1997: 387).

- Bu programın kısa vadeli amaçlarından biri olan enflasyonu kontrol altına alınması için para arzı kontrol altına alındı ve kamu kesiminde üretilen ürünlere yüksek oranlı zamlar yapıldı. Buradaki amaç yurt içi talebin azaltılmasıydı. Hammadde, ara malı ve tüketim mallarının ithalatı ile birlikte kuyruklar ve karaborsa son buldu. Enflasyon oranında önemli bir düşüş sağlanmış oldu.

- Devletin ekonomiye müdahalesini en aza indirmek için, mal ve faktör piyasa fiyatlarına müdahalenin kaldırılması ve fiyatın arz ve talebe göre piyasada belirlenmesi yönünde tedbirler alınmıştır. Sigara tekeli kaldırılmış, KİT'lerin özelleştirilmesi çalışmalarına başlanılmış, madenlerin kamulaştırılmasına ilişkin kararlar yürürlükten kaldırılmıştır.

- Ekonominin dışa açılması için dış ticaretin serbestleştirilmesi ve yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesine yönelik tedbirler alınmıştır. Döviz alım satım işlemlerine serbestlik getirilmesi ve döviz piyasası üzerindeki kontrollerin ve yasakların kaldırılması dış ekonomik ilişkilerin serbestleştirilmesi konusunda en önemli adımlardır. Kurlardaki aşırı değerlenmenin ortadan kaldırılması için devalüasyonlara gidilmiştir.

- Döviz alım ve satımı serbestleştirilmiş, döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılmış, Türk Parasının Kıymetini Koruma kanunu liberalleştirilmiştir. 1984 yılında ülke içinde ikamet edenlerin döviz taşımaları, bankalarda döviz hesapları açtırmaları, nakit döviz çekmeleri ve ülke dışına transfer etmeleri imkanı sağlanmışdır. 1989 yılının Ağustos ayında 32 sayılı karar ile döviz işlemleri ve sermaye hareketleri tamamen liberalleştirilmiştir. Bu uygulamadaki temel amaçlar, Ortak Pazar ve diğer mali piyasalarla bütünleşmeyi kolaylaştırmak; menkul kıymetlerin yurt içinde ve yurt dışında kolayca alım satımının yapılmasına imkan tanıyarak sermaye piyasasının gelişimine yardımcı olmak ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte bankaların yurt dışından kolayca kredi bulabilmesine yardımcı olmaktır (Binay ve Kunter, 1999: 36-40).

- 24 Ocak Kararları ile ithalatta da kademeli olarak liberasyona gidilmiştir. İlk olarak; ithalattan alınan teminatlar indirilmiş, kotaya tabi tutulan mal sayısı azaltılmıştır. Daha sonra gümrük vergileri azaltılmış ve dolaysız devlet kontrolleri kaldırılmıştır. İhracatta ise; devlet denetimi büyük ölçüde kaldırılmış ve teşvik sistemi genişletilmiştir. Kurumlar vergisinin hafifletilmesi, gümrük muafiyetleri ve kısa aralıklı kur ayarlamaları ile ihracat ve sermaye girişi teşvik edilmiştir.

- Ekonominin dışa açılmasına yönelik önlemler çerçevesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına teşvikler verilmiştir. Bu çerçevede idari denetimler gevşetilmiş, turizm alanında yabancı sermaye yatırımlarının teşviki için Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi çıkarılmıştır. Yabancı sermaye ile ilgili tüm görev ve yetkiler DPT'ye bağlı Yabancı Sermaye Dairesine devredilerek, yabancıların doğrudan yatırımlarında formalitelerin azaltılması amaçlanmıştır. Ayrıca yabancı bankaların Türkiye'de çalışmaları ile ilgili olarak da yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

- 1 Temmuz 1980'den itibaren faiz oranı bir süre serbest bırakılmıştır. Mevduat ve kredi faiz oranlarının serbest bırakılması istikrar tedbirlerinin mali liberalleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç 1980 Temmuz ayında başlatılmıştır. Böylece bankacılık sektöründe rekabet ortamı sağlanarak reel faiz yoluyla yurtiçi tasarrufların artırılması ve mali yapıya derinlik kazandırılması amaçlanmıştır (Binay ve Kunter, 1999: 32). Temmuz 1983'de sistem yeniden düzenlenerek bankalar sıkı denetime alınmıştır. Aralık 1983 kararları ile mevduat faiz oranlarının denetimi ve uygulanacak tavan faiz oranları konusunda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) yetkili kılınmıştır. Temmuz 1987'de tekrar serbestleşme girişimi olsa da güdümlü sisteme geri dönmüştür.

- Tarım kesiminde uygulanan taban fiyatları ve destekleme alımlarının kapsamı daraltılmış, destekleme alımı kapsamından bir çok ürün çıkartılmış ve taban fiyatlar düşürülmüştür. Satın alınan ürünlerin bedelleri zamanında ödenmesi nedeniyle iç ticaret hadleri tarım kesimi aleyhine gelişmiş, ancak 1987'den sonra destekleme politikalarındaki sıkılık ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmıştır.

- 24 Ocak kararları ile birlikte sosyal harcamaların kısıtlanması, sendikaların pasifize edilmek suretiyle reel ücretlerin düşürülmesi amaçlanmıştır. Sabit gelir elde

edenlerin gelirlerinde reel anlamda önemli düşüşler gerçekleşmiştir.

C) 24 Ocak Programının Sonuçları

24 Ocak 1980 istikrar programının sonuçlarının programın amaçları çerçevesinde değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır. Söz konusu istikrar programı daha önceden de bahsedildiği üzere ekonomide köklü değişimleri sağlayacak düzenlemelerin yapılmasını amaçlayan bir niteliğe sahipti. Buna devletin ekonomideki rolünün azaltılması gibi uzun vadeli amacın benimsenmesi örnek gösterilebilir. Diğer yandan 24 Ocak 1980 istikrar programının, özellikle 1970'lerin sonlarında ortaya çıkan ekonomik bunalımın ortadan kaldırılması amacıyla acil olarak gerçekleştirilmesi gereken kısa vadeli amaçları da bulunmaktaydı. Bunlara döviz darboğazının ortadan kaldırılması ve enflasyonun düşürülmesi örnek gösterilebilir. 24 Ocak kararları ile birlikte enflasyonun hızlı bir düşüşe geçtiği görülmektedir. Nitekim enflasyon oranı 1980 yılında ulaştığı üç haneli değerden 1981 ve 1982 yıllarında yüzde 20'lerde gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo-3). Diğer yandan istikrar programının mali serbestleşme yönünde faiz oranlarının serbest bırakılması bankaların faiz yarışına girmesi ile sonuçlanmış ve 1983 yılında ise serbest faiz uygulamasına son verilmiştir.

Kurlardaki aşırı değerlenmenin ortadan kaldırılması için yüzde 48,6 oranında devalüasyon yapılarak TL'nin değeri 1 dolar= 47,80 TL'den 71,40 TL'ye düşürülmüştür. 1981 yılında ise günlük kur uygulamasına geçilerek döviz kurunun kısa aralıklarla TCMB tarafından tespit edilmesi kararlaştırılmıştır (Karluk, 1997: 387).

24 Ocak istikrar programının uygulanması ile birlikte faizlerde yapılan düzenlemelerin dışında mali piyasaları etkileyen önemli değişiklikler de gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikler; mali aracılığın maliyetini düşürmek amacıyla mevduat faizinden elde edilen stopaj vergilerinin düşürülmesi, bankaların gecikmiş alacaklarına karşılık olması amacıyla ihtiyati karşılık ayırma zorunluluğunun getirilmesi, Sermaye Piyasası Kurulu'nun operasyonel anlamda görevine başlaması, Hükümetin borçlanmak amacıyla özel kesime tahvil ve bono ihraç etmeye başlaması, TCMB'de Bankaları Gözetim Müdürlüğü kurulması, 32 sayılı karar ile döviz işlemleri ve sermaye hareketlerinin tamamen liberalleştirilmesidir (Binay ve Kunter, 1999: 35-

40).

Türkiye’de 24 Ocak kararları önemli değişikliklere neden olmuştur. Büyük bir kısmı 1980 yılında başlatılan ve ihracata yönelik düzenlemelerle birlikte döviz kazandırıcı faaliyetleri teşvik eden önlemler, sanayinin rekabet gücü kazanması ve ihracatın artırılması yönünde büyük katkılar sağlamış, tekstil, inşaat, ve hafif sanayi ihracatın lokomotif sektörü olmuştur. İhracat gelirlerindeki artışın yanı sıra yabancı sermaye, işçi dövizleri ve turizm gelirleri artmış, böylece ödemeler dengesi açıkları azaltılmıştır. Faiz oranlarının artması ile birlikte banka mevduatları artış göstermiştir. KİT ürünlerinin hazineye olan yükü hafifletilmiş ve destekleme alımlarının kapsamı daraltılmıştır. Enflasyondaki gerilemelerde dikkate alındığında ortaya çıkan bu olumlu gelişmelere rağmen ithalat artışı hızlandığı için dış ticaret açıkları artış göstermiş, ekonomide yeterli büyüme sağlanamamış, devletin piyasaya müdahalesi azaltılamamış, gelir dağılımı bozulmuş, dış borçlar artmış, işsizlik oranı yükselmiş, bütçe açıkları 1983’ten sonra hızlı bir şekilde artmış dolayısıyla kamu açıkları büyümüştür (Karluk, 1997: 388). Bir taraftan kamu açıklarındaki artışların faizler üzerinde yukarıya doğru baskı oluşturması, diğer taraftan da 1989 yılındaki 32 sayılı karar ile birlikte sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, yüksek faizden yararlanmak isteyen spekülörlerin ülke içine doğru olan sıcak para akımlarını artırmalarına neden olmuşlardır. Bütün bu gelişmeler sonucunda TL iç piyasada aşırı değerlenmiştir. Nitekim 1990 yılına gelindiğinde TL 1988 yılına göre yaklaşık olarak yüzde 37 oranında değerlenmişti (Bkz. Tablo-3).

Tablo-3: Temel Ekonomik Göstergeler, 1981-1999

	Büyü- me Hızı (%)	KKB G/ GSM H (%) ¹	CİD/ GSM H (%)	Enfla- syon Ora. ² (%)	Faiz Oranı ³ (%)	İç Borçl anma Faiz Oranı (%) ⁴	Reel Kur Ende- ksi ⁵	İç Borç Stoku / GSM H	Dış Borç/ GSM H (%)	Reel Ücret Ende- ksi ⁶
1981	4,8	4,0	-2,7	25,6	35		131,1	12,4	22,8	
1982	3,1	3,5	-1,4	25,4	50		129	12,6	27,1	
1983	4,2	4,9	-3,1	40,1	45		127	22,7	30,2	
1984	7,1	5,4	-2,4	53,5	45		127,5	21,0	34,2	
1985	4,3	3,6	-1,5	38,2	55		116,5	19,7	37,7	
1986	6,8	3,7	-1,9	24,5	48		95,9	20,5	42,1	
1987	9,8	6,1	-0,9	51,6	58		93,3	22,9	46,0	
1988	1,5	4,8	1,8	67,9	83,9		85,3	22,0	44,9	60,5
1989	1,6	5,3	0,9	62,3	58,8	53,9	106,5	18,2	38,4	77,1
1990	9,4	7,3	-1,7	48,6	59,4	49,7	117	14,4	32,2	93,3

1991	0,3	10,1	0,2	59,2	72,7	69,8	112,9	15,4	33,2	128,4
1992	6,4	10,5	-0,6	61,4	74,2	74,6	114,9	17,6	34,6	135,0
1993	8,1	12,0	-3,5	60,3	74,8	79,3	125,7	17,9	37,2	140,8
1994	-6,1	7,9	2,0	149,6	95,5	109,9	95,7	20,5	50,3	113,5
1995	8,0	5,0	-1,4	65,6	92,3	98,9	103,1	17,3	42,7	97,3
1996	7,1	8,6	-1,3	84,9	93,8	107,8	101,7	21,0	43,0	96,4
1997	8,3	7,7	-1,4	91,0	96,6	110,7	115,9	21,4	43,6	99,9
1998	3,9	9,4	1,0	54,3	94,8	102,0	120,9	21,7	47,0	99,8
1999	-6,1	15,6	-0,7	62,9	46,7	94,0	127,3	29,3	55,3	110,9

1 (-) işareti fazlayı ifade etmektedir.

²Enflasyon oranı hesaplanırken 1981-1982 dönemi için HDTM 1963=100, 1982-1987 dönemi için DİE 1981=100, 1987-1994 dönemi için DİE 1987=100, 1995-2004 dönemi için DİE 1994=100 bazlı Toptan eşya fiyat endeksleri kullanılmıştır.

³Faiz oranı, yılın son ayında cari olan tasarruf mevduatı faiz oranını yansıtmaktadır.

⁴ Ortalama basit faiz

⁵Reel efektif Kur endeksi TÜFE (Tüketici Fiyatları Endeksi) bazlıdır (1995=100). Reel efektif kur endeksi, IMF (International Monetary Fund) tanımına göre on dokuz ülkeye göre (Belçika, Almanya, İspanya, Fransa, İsviçre, Hollanda, İtalya, İngiltere, ABD, Japonya, İsveç, Avusturya, Kanada, Kore, Tayvan, İran, Brezilya, Çin, Yunanistan) hesaplanmış olup, fiyat endeksi olarak tüketici fiyatları kullanılmıştır. Endekste artış TL'nin reel değer kazancını ifade etmektedir.

⁶ İmalat sanayi, üretimde çalışılan saat başına, 1997=100

Kaynak: DPT, TCMB ve HM verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

24 Ocak 1980 istikrar programının ihracat açısından etkisi incelendiğinde, programın ilk yıllarında yapılan devalüasyonların ve ihracatı teşvik uygulamalarının etkisiyle ihracatın önemli oranlarda artış gösterdiği görülmektedir. Ayrıca düşük ücret politikaları da ihracat artışında önemli rol oynamıştır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 126). Bu gelişmelere bağlı olarak 1981 yılında ihracatta yüzde 61,6 oranında bir artış gerçekleşmiştir. 1988 yılında ücret artışlarının enflasyon artışından düşük tutulması politikasından vazgeçilmiş, böylece iç talep ve ithalat da önemli miktarlar da artış gerçekleşmiştir. Diğer yandan 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile birlikte TL'nin reel anlamda değerlenmesi de ithalattın artmasına neden olmuştur. TL'nin reel değerlenmesi ve iç talebin artması, diğer yandan ihracatçıların iç piyasaya yönelmesine neden olmuş (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 126-127), bu ise ihracat üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuştur. 1993 yılına gelindiğinde Türkiye'de dış ticaret açığında önemli değerlere ulaşılmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı ise çok

düşük seviyelere inmiştir. Ayrıca Türkiye'nin dünya ihracatı içindeki payı da ikiye katlanmıştır (Bkz. Tablo-4). 24 Ocak kararlarının ihracat üzerindeki etkisi, bu kararlarla ilgili olarak yukarıda yapılan açıklamalar da dikkate alındığında şu şekilde değerlendirilebilir (Doğan, 2004: 10-11).

- 24 Ocak kararları çerçevesinde ihracatta önem arz eden ulaşım, haberleşme gibi alt yapı yatırımlarına çok büyük önem verilmiş ve bürokratik engellerin azaltılmasına çalışılmıştır.

- İhracat rejiminde büyük değişikliklere gidilerek, ihracatta lisans, tescil gibi mekanizmalardan vazgeçilerek ihracat serbestisi getirilmiştir.

- 32 sayılı karar ile birlikte Türk parası ile ihracat ve ithalat yapılabilmesine imkan tanınmıştır.

- 1984 yılında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı kurulmuş, dış ticarete ait bütün yetki ve sorumluluk bu kurumda toplanmıştır.

- İhracatın artırılabilmesi amacıyla, o dönemde oluşturulan Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonundan ihracata yönelik prim ödemesi gündeme getirilmiştir.

- Navlun desteği, ihracata yönelik üretimde kullanılacak ithal ürünlerinde gümrük vergisi muafiyeti, döviz transferlerine öncelik tanınması, ihracat karşılığı dövizlerden mahsup edilen belirli vergilerden muafiyet gibi destekler verilmiştir.

- İhracatın teşvik edilebilmesi için Türk Eximbank kurulmuştur.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında 24 Ocak kararları ile birlikte ihracatın geliştirilmesinde önemli adımların atıldığı görülmektedir. Genel olarak 24 Ocak istikrar tedbirlerinin özellikle enflasyon oranının düşürülmesi ve döviz darboğazının ortadan kaldırılması gibi kısa vadeli hedefleri gerçekleştirmede başarılı olduğu; fakat ekonomide yapısal değişimlerin gerçekleştirilmesinde başarısız olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo-4: Dış Ticaret, 1981-1999

	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	Dış	İhracat/	Dünya
--	---------	---------	---------	---------	-----	----------	-------

	(Milyon Dolar)	(%)	(Milyon Dolar)	(%)	Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	İthalat (%)	İhracatı İçindeki Pay (%)
1981	4.702,9	61,6	8.933,4	12,9	-4.230,4	52,6	0,24
1982	5.746,0	22,2	8.842,7	-1,0	-3.096,7	65,0	0,31
1983	5.727,8	-0,3	9.235,0	4,4	-3.507,2	62,0	0,31
1984	7.133,6	24,5	10.757,0	16,5	-3.623,4	66,3	0,37
1985	7.958,0	11,6	11.343,4	5,5	-3.385,4	70,2	0,41
1986	7.456,7	-6,3	11.104,8	-2,1	-3.648,0	67,1	0,35
1987	10.190,0	36,7	14.157,8	27,5	-3.967,8	72,0	0,41
1988	11.662,0	14,4	14.335,4	1,3	-2.673,4	81,4	0,41
1989	11.624,7	-0,3	15.792,1	10,2	-4.167,4	73,6	0,38
1990	12.959,3	11,5	22.302,1	41,2	-9.342,8	58,1	0,38
1991	13.593,5	4,9	21.047,0	-5,6	-7.453,5	64,6	0,39
1992	14.714,6	8,2	22.871,0	8,7	-8.156,4	64,3	0,39
1993	15.345,1	4,3	29.428,4	28,7	-14.083,3	52,1	0,41
1994	18.105,9	18,0	23.270,0	-20,9	-5.164,1	77,8	0,42
1995	21.637,0	19,5	35.709,0	53,5	-14.072,0	60,6	0,42
1996	23.224,5	7,3	43.626,6	22,2	-20.402,2	53,2	0,43
1997	26.261,1	13,1	48.558,7	11,3	-22.297,6	54,1	0,47
1998	26.974,0	2,7	45.921,4	-5,4	-18.947,4	58,7	0,49
1999	26.587,2	-1,4	40.671,3	-11,4	-14.084,0	65,4	0,47

Kaynak: DİE ve WTO verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

III. 5 NİSAN 1994 KARARLARI ve İHRACAT ÜZERİNE ETKİLERİ

Türkiye Ekonomisi gerek ekonomik büyümeyi sağlamak ve gerekse sanayileşme stratejisine hız vermek amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde radikal kararlar alarak ithal ikamecilik anlayışını terk etmiştir. Ekonomiyi tamamen dışa açmayı yani ihracatı özendirmeyi amaçlayan bu sanayileşme stratejisi dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi kendisine hedef almıştı. Alınan tedbirlerle de bu amaca ulaşılabilmişti. Ancak 1980'li yıllarda ihracatı teşvik amacıyla kullanılan kur politikası 1990'lı yıllarda dezavantaj haline gelmişti. Ekonomik dengeler bozulmaya başlamış, ihracat artış hızı yavaşlamış, ithalat artmaya devam etmiş ve dış ticaret açığı giderek artmıştı. 1994 yılı başlarında Türkiye yeniden ekonomik krizin içine girmiş, Dolar-TL paritesi bozulmuş, enflasyonist beklentiler artmış, Hazine içeriden borçlanamaz hale gelmiştir (Eğilmez ve Kumcu, 2002: 314).

Türkiye’de özellikle 1989 yılından sonra kamu açıklarında ortaya çıkan önemli miktardaki artışlara paralel olarak iç ve dış borçlanma artış göstermiştir. İç borçlanmayı gerçekleştirebilmek için faiz oranlarının yüksek tutulması ise Türkiye’de daha sonraki dönemlerde de sıkça görülen borç-faiz sarmalının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İç borçların GSMH’ye oranı 1993 yılına gelindiğinde yüzde 18’e yaklaşmıştır. Ayrıca aynı yılda dış borçların da GSMH’ye oranı yüzde 37,2’ye ulaşmıştı (Bkz. Tablo-3). Bu noktada 5 Nisan 1994 istikrar tedbirlerinin alınmasına neden olan etmenlerin başında KKBG’nin GSMH içindeki payında görülen artışlar gelmektedir.

1989 yılı 32 sayılı karar ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve buna bağlı olarak da ülkeye giren sıcak paranın mali piyasalarda giriş ve çıkışlarına bağlı olarak dengesizliklere yol açmıştır. Bu noktada dışarıdan gelen fonların kamu açıklarının finansmanında kullanıldığının ve böylece kamu açıklarını teşvik ettiğinin ve kısa vadeli dış borçlanmayı artırdığının da belirtilmesi gerekmektedir. Nitekim 1993 yılında KKBG’nin GSMH’ye oranı yüzde 12 gibi yüksek bir oranda gerçekleşirken (Bkz. Tablo-3), 1980 yılında yüzde 16 civarında olan kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlara oranı, 1993 yılında yüzde 28’e yaklaşmıştır (HM, 2003: 68). 1993 yılının ortalarından sonra cari açıkların sürdürülebilirliğine yönelik endişeler ve uluslararası kuruluşların kredi notlarını düşürmeleri büyük bir spekülasyon akımının ortaya çıkmasına neden olmuş, döviz kurları yükselmiş ve daha önce yüksek getiri amacıyla giren fonlar piyasalardan hızla çıkmaya başlamıştır. 1993 yılının sonuna gelindiğinde TL’nin aşırı değerlenmesi ile birlikte reel maaş ve ücretlerdeki artışlar (Bkz. Tablo-3), üreticilerin dış piyasalardaki rekabet gücünü kısıtlamış ve böylece ihracat artış hızı yavaşlamıştır. 1993 yılına gelindiğinde ihracat artış hızı yüzde 4,3 oranında gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo-4).

1994 yılına gelindiğinde ekonomik dengelerde ortaya çıkan bozulmaların önüne geçilmesi amacıyla 5 Nisan kararları olarak adlandırılan istikrar tedbirleri uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu kararlar; enflasyonun indirilmesi, TL’ye istikrar kazandırmak, borçlanma ihtiyacının düşürülmesi, ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması, ekonominin istikrara kavuşturulması, sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesi, yapısal reformların yapılması, piyasa mekanizmasının etkinliğinin artırılması amaçlarına dayalı bir dizi ekonomik önlemi içermekteydi. 5 Nisan kararlarında da ihracat artış oranının hızlandırılması amaçlar arasında yer almaktaydı.

5 Nisan kararları ile birlikte kısa vadeli hedefler gerçekleştirilebilmiştir. Nitekim kararların ertesinde borç faizleri düşmüş, para piyasaları tekrar işlemeye başlamıştır. 1994 yılında KKBG'nin GSMH'ye oranı yüzde 7,9 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon oranı, yüzde 150'lere yaklaştığı 1994 yılından sonraki yılda yüzde 66'lara kadar düşürülmüştür. Diğer yandan bu hedefler büyümeden feragat etme pahasına gerçekleştirilmiştir. Zira 1994 yılında ekonomi yüzde 6,1 oranında küçülmüştür (Bkz. Tablo-3). 5 Nisan kararlarının yapısal hedeflerine dair kısımlarının gerçekleştirilmesinde aksaklıkların yaşanması ekonomik dengelerin tekrar bozulmasına neden olmuştur. Yapısal önlemlerin alınmaması, IMF ile 2000 yılına girilirken Stand-by anlaşmasının yapılması sonucunu vermiştir.

1994 kararlarının uygulanması ile ihracatın artmasına karşılık ithalat azalmış ve sonucunda dış ticaret açığı küçülmüş, faizler düşme trendine girmiştir (Eğilmez ve Kumcu, 2002: 314). 5 Nisan kararları ile birlikte ihracatı artırmak için Eximbank kredisi ve ihracat sigortası kapsamı iki milyar dolara çıkartılmış, ancak uygulamadan yararlanan kuruluş sayısı çok sınırlı kalmıştır (Şahin, 2002: 231). 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasındaki yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları, uluslararası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu yönde etkileyerek ihracatımızın artmasına yardımcı olmuştur. 1980 yılından sonra ihracatın artmasında çok önemli bir yeri olan nakdi teşviklerin ağırlıkta olduğu İhracat Teşvik Mevzuatı değiştirilerek 1 Haziran 1995 tarihinden itibaren Dahilde ve Hariçte İşleme Rejimi ile uluslararası normlara uygun yeni devlet yardımları uygulanmaya başlamıştır (DTM,2005_a).

1993 yılında 14 milyar dolar civarında olan dış ticaret açığı 1994 yılının sonunda yaklaşık olarak 5 milyar dolara gerilemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında ihracat artışı kadar ithalatın yüzde 21'lere yakın bir oranda gerilemesi de etkili olmuştur (Bkz. Tablo-4). 1994 yılı başında TL'nin devalüe edilmesi ve iç piyasadaki talep daralmasına bağlı olarak dış piyasalara açılması gibi sebepler ihracat artışının hızlanmasının altında yatan sebeplerdendir. Diğer yandan devalüasyon ve küçülen ekonomi de ithalatın azalmasında etkili olmuştur.

1994 kararlarından sonra ihracatın gelişimine bakıldığında ihracat artışlarının 5 Nisan kararlarından sonraki performansını sergileyemediği görülmektedir. Bunda,

devalüasyonun etkisinin geçmesi ile birlikte ihracatçı lehine kur etkisinin ortadan kalkması, yeni pazarlara ulaşılamaması ve ürün çeşitliliğinin sağlanmaması temel belirleyiciler olmuştur. 1990'lı yılların ikinci yarısında ihracattaki artış hızlarının yavaşlamasına karşılık, ithalatta önemli artışlar yaşanmıştır. Bu durum dış ticaret açıklarının yükselmesine neden olmuştur.

1994 yılında iç talep daralmasıyla birlikte gerileyen ithalat, 1995 yılından itibaren iç piyasanın canlanmasıyla birlikte 1995 yılında ve 1996 yılında artış göstermiştir. İthalatın 1995 ve 1996 yıllarında hızlı bir şekilde artmasında, iç talepteki canlılık ile birlikte, 1995 yılında Avrupa Birliği (AB) ile yapılan Gümrük Birliği anlaşması sonucunda AB ile ticaretin serbestleşmesi de etkili olmuştur. Bu noktada 1990'lı yıllardaki dış ticaret değişimlerini değerlendirirken, Türkiye ile AB arasında 1995 tarihinde imzalanıp 1996 tarihinde uygulanmaya başlanan Gümrük Birliği Anlaşmasının dış ticaret üzerindeki etkilerini dikkate almak gerekmektedir. Gümrük Birliğinin uygulamaya girmesi ile birlikte ilk yıllarda AB'nin Türkiye'ye yaptığı ihracat, Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracattan daha hızlı artmıştır. Bunun nedeni, Gümrük Birliğinin uygulamaya girmesi sonucunda gümrüklerini sıfırlayan tarafın Türkiye olmasıdır. AB Türkiye'ye karşı uyguladığı gümrük vergilerini daha önceden kaldırmıştır. Ayrıca, Gümrük Birliğinin ilk yılında Türkiye'nin AB dışındaki ülkelerden yaptığı ithalattaki artış AB'den yapılan ithalattaki artışın altında kalmış ve böylece dış ticarete bir yön kayması yaşanmıştır (Şahinöz, 2004: 35-37).

Gümrük Birliği ile hızlanan ithalatın etkisi 1997 yılında azalmış ve böylece söz konusu yılda ithalat artışı azalmıştır. İhracat ise, 1996 yılında ve 1997 yılında Asya'da başlayan ekonomik krize rağmen artan yurtdışı talep nedeniyle artmıştır (Bkz. Tablo-4).

1997 yılındaki Asya ve 1998 yılındaki Rusya krizlerinden Türkiye'nin ihracatı da etkilenmiştir. Asya ve Rusya krizlerinden sonra sanayi sektöründe önemli miktarda üretim azalması meydana gelmiştir. Doğu Asya ülkelerindeki ve Rusya'daki talep daralmasına bağlı olarak özellikle tekstil, giyim ve deri sanayinde üretim azalmıştır. 1998 yılında ihracat artmasına rağmen Asya ülkelerine ve Rusya'ya ihracat önemli oranlarda azalmıştır. Diğer yandan Asya ülkelerindeki büyük devalüasyon bu ülkelerin Türkiye'ye rekabet üstünlüğü sağlamasına neden olmuştur (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 132). Bu gelişmeler sonucunda 1998 yılında ihracat yüzde 2,7 oranında artmış,

ithalat ise yüzde 5,4 oranında azalmıştır. Böylece dış ticaret açığı bir önceki yıla göre 3 milyar dolardan fazla azalmıştır. Asya ve Rusya krizlerinin etkisinin devam ettiği 1999 yılında Ağustos ve Kasım aylarında yaşanan depremler ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve ekonomin kendi dinamikleri ile birlikte bu faktörler birleşince büyüme hızı negatif olmuştur (Bkz. Tablo-3). 1999 yılında ihracat ve ithalat düşmüş, diğer yandan ithalattaki azalma daha fazla gerçekleşmiştir. Böylece dış ticaret açığı 1998 yılındaki seviyesinden yaklaşık 5 milyar dolar daha az gerçekleşmiştir. Ayrıca 1990'lı yıllarda Türkiye'nin dünya ihracatı içerisinde payının özellikle ikinci yarıdan itibaren yüzde 0,40'larda gerçekleştiği görülmektedir (Bkz. Tablo-4).

IV. 2000'Lİ YILLARDA UYGULANAN POLİTİKALAR ve İHRACAT ÜZERİNE ETKİLERİ

Türkiye 1999 yılının sonunda olumsuz bir ekonomik tabloyla karşı karşıyaydı. Enflasyon yüzde 63'lere yaklaşmış, ekonomi 1994 yılında olduğu gibi yüzde 6,1 oranında küçülmüş, KKBG'nin GSMH'ye oranı ise o zamana kadar görülmemiş bir seviyeye ulaşarak yüzde 15'leri aşmıştı. Türkiye bu olumsuz ekonomik tablo içinde 2000 yılında döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürme programı uyguladı. Bu programa göre TCMB net iç varlıkları kontrol altında tutacak, parasal genişleme net dış varlıklardaki değişmelere bağlı olacaktır. Programa göre döviz kurları önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur (crawling peg) uygulamasına göre (Eğilmez ve Kumcu, 2002: 321) tespit edilecekti. Anlaşılacağı üzere enflasyonu düşürme programı kur çapası uygulamasına dayanmaktaydı. Programdan çıkış tarihi ise Temmuz 2001 olarak belirlenmişti. 2000 yılında uygulanan enflasyonu düşürme programında aynı zamanda mali disiplinin sağlanması ve yapısal reformlarla ilgili düzenlemeler de yer almaktaydı.

2000 yılında uygulanan enflasyonu düşürme programında öngörülen başta özelleştirme olmak üzere yapısal reformlar gerçekleştirilememiş, bankaların faiz-kur makasının açılmasından faydalanmak amacıyla döviz yükümlülüklerini artırması önemli miktarlarda pozisyon açıkları yaratmış ve dış ticaret açıkları ile cari açıklar artmıştır. 2000'li yılların sonlarında kur çapasına dayalı programın sürdürülebilirliği ile ilgili endişeler artmış ve Kasım 2000'de ülkeden para çıkışı yaşanmıştır. Alınan önlemlerle ertelenen bu kriz, faizlerin ve döviz kurunun ani biçimde yükselmesi ve borsa

endeksinde ani inişe geçmesi ile birlikte Şubat 2001’de tekrar ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerden sonra döviz kurları dalgalanmaya bırakılarak döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürme programından çıkılmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde 2000 ve 2001 krizlerinin ortaya çıkmasına temel olan nedenler şunlardan ibarettir: Aşırı değerli TL, cari işlemler açığının kritik sınırının üzerinde seyretmesi, sermayeden yoksun mali sektör, açık pozisyonlar, kamu bankalarının görev zararları, mali sektörün taşıdığı kur ve faiz riskinin artması (Keyder, 2001: 38).

14 Nisan 2001 tarihinde ise IMF’nin önerileri dikkate alınarak hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı açıklanmıştır. Söz konusu programda özellikle mali kesimin yeniden yapılandırılmasına, mali disiplinin sağlanmasına ve ekonomik etkinliği sağlamaya yönelik bir dizi yapısal düzenlemelere yer verilmiştir. Güçlü ekonomiye geçiş programında kamu gelir gider dengesinin sağlanmasına yönelik olarak faiz dışı fazla elde edilmesi doğrultusunda bir maliye politikası anlayışı benimsenmiştir. 2001 yılında uygulanmaya başlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş programının 2000 yılında uygulanan enflasyonu düşürme programından en önemli farkı, kurun çıpa olarak kullanılmaması ve yeni programda para politikasının yeniden işlerlik kazanmasıdır. Yeni program istikrar yanında yeniden yapılanma ve büyüme ortamını yaratacak önlemlerin daha ciddi biçimde uygulanacağı izlenimi vermiştir. Popülist uygulamalara geri dönülmesini engellemek amacıyla, hızla geçirilmesi istenilen kanunlarla siyasi otoritenin ekonomi üzerindeki etki alanı daraltılmaya çalışılmıştır. Bunlara örnek olarak TCMB’nin özerkliğini sağlayacak, kamu bankalarına görev zararı yüklenilmesini önleyecek yasa değişikliği, bütçe içi ve bütçe dışı fonların kapatılması, kamu ihale ve kamulaştırma yasalarındaki değişiklikler gösterilebilir (Keyder, 2001: 52).

Bu program dahilinde ve 2000’li yıllarda uygulanan para ve döviz kuru politikalarına * bakıldığında enflasyonu hedef alan bir para politikası anlayışının ve dalgalı döviz kurunun uygulandığı görülmektedir. Nitekim 2001 yılı para programında parasal tabanın çapa olarak kabul edildiği dalgalı döviz kuru rejimi benimsenmiştir. Diğer yandan aynı programda merkez bankasının kurlarda aşırı dalgalanma söz konusu

* 2000’li yıllarda uygulanan para politikaları ile ilgili olarak bkz. TCMB (2001a), TCMB (2002a), TCMB (2003a), TCMB (2004a), TCMB (2004b)

olduğunda alış ve satış yönünde müdahalede bulunabileceğine yer verilmişti. Söz konusu programda merkez bankasının fiyat istikrarını sağlamak için kısa vadeli faiz aracını kullanacağı da yer almaktaydı. 2002 yılı para programında sadece aşırı dalgalanma söz konusu merkez bankasının müdahalede bulacağı dalgalı döviz kuru rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesini benimsendiği ifade edilmişti. Kısa vadeli faizlerin politika aracı olarak korunduğu 2002 yılı programından sonra açıklanan 2003, 2004 ve 2005 programlarında da aynı yönde açıklamalara yer verilmiştir.

2000 yılı sonunda ve 2001 yılı başlarında ortaya çıkan krizler makro ekonomik göstergelerde bozulmaya neden olmuştur. 2001 yılında ekonomi yüzde 10'a yakın küçülmüş, KKBG'nin GSMH'ye oranı yüzde 16'yı aşmıştır. Enflasyon oranı 2000 yılı enflasyonu düşürme programının uygulanması ile birlikte düştüğü seviyeden tekrar yüzde 90'lara yükselmiştir. İç borç stokunun GSMH'ye oranı yüzde 70'e; dış borç stokunun GSMH'ye oranı ise yüzde 80'e yaklaşmıştır. 2001 yılında uygulamaya konulan ekonomik program makro ekonomik göstergelerde düzelmelerin yaşanmasına neden olmuştur. 2004 yılı itibariyle de devam ettirilen program sonucunda, enflasyon oranı yaklaşık olarak yüzde 14'e düşürülmüş ve üst üste üç yıl pozitif büyüme gerçekleştirilmiştir. KKBG'nin GSMH'ye oranında önemli bir düşüş gerçekleşmiş ve iç ve dış borç stokunun GSMH'ye oranında da azalmalar meydana gelmiştir. Diğer yandan aynı dönemde ekonomik büyüme ve TL'nin aşırı değerlenmesi gibi sebeplerden dolayı cari açıkların GSMH'ye oranında önemli bir artış yaşanmıştır (Bkz. Tablo-5).

Tablo-5: Temel Ekonomik Göstergeler, 2000-2004

	Büyü- me Hızı (%)	KKB G/ GSM H ¹ (%)	CİD/ GSM H (%)	Enfla- syon Ora. ² (%)	Faiz Oranı ³ (%)	İç Borçl anma Faiz Oranı (%) ⁴	Reel Kur Ende- ksi ⁵	İç Borç Stoku / GSM H	Dış Borç/ GSMH (%)	Reel Ücret Ende- ksi ⁶
2000	6,3	11,8	-4,9	32,7	45,6	36,6	147,6	29,0	58,9	111,3
2001	-9,5	16,4	2,4	88,6	62,5	75,9	116,3	69,2	79,0	95,9
2002	7,9	12,7	-0,8	30,8	48,2	56,0	125,4	54,5	71,7	90,0
2003	5,9	9,4	-3,4	13,9	38,6	42,7	140,6	54,5	61,6	88,3
2004	9,9	5,9 ⁷	-5,2	13,8	22,1	24,8	143,2	52,3	53,6	90,5

1 (-) işareti fazlayı ifade etmektedir.

²Enflasyon oranı hesaplanırken DİE 1994=100 bazlı Toptan eşya fiyat endeksi kullanılmıştır.

Toptan eşya fiyat endeksleri kullanılmıştır.

³Faiz oranı, yılın son ayında cari olan tasarruf mevduatı faiz oranını yansıtmaktadır.

⁴ Ortalama basit faiz

⁵Reel efektif Kur endeksi TÜFE bazlıdır (1995=100). Reel efektif kur endeksi, IMF tanımına

göre on dokuz ülkeye göre (Belçika, Almanya, İspanya, Fransa, İsviçre, Hollanda, İtalya, İngiltere, ABD, Japonya, İsveç, Avusturya, Kanada, Kore, Tayvan, İran, Brezilya, Çin, Yunanistan) hesaplanmış olup, fiyat endeksi olarak tüketici fiyatları kullanılmıştır. Endekste artış TL'nin reel değer kazancını ifade etmektedir.

⁶ İmalat sanayi, üretimde çalışılan saat başına, 1997=100

⁷ DPT Gerçekleşme tahmini

Kaynak: DPT, TCMB ve HM verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2000 yılında uygulanan enflasyonu düşürme programı kur çapasına dayalı bir program olduğu için TL'nin aşırı değerlenmesi durumu ortaya çıkmıştır. 2000 yılında yaklaşık olarak yüzde 16 oranında TL değerlenmiştir. Reel kurun artması ve aynı yıl sağlanan büyüme ithalatı artırmıştır. Söz konusu yılda enerji fiyatlarındaki ve demir çelik fiyatlarının artması da ithalatı yükseltici etkilerde bulunmuştur. 2000 yılında ithalatta yaşanan hızlı artışa karşılık ihracat zayıf bir performans sergilemiştir. Bunun nedenleri; tarım ürünleri ihracatının gerilemesi, euro/dolar paritesinin euro aleyhine gelişmesi ve kurlarda görülen reel değerlenmedir. TL'nin reel değerlenmesi, enflasyonu düşürme programında kur sepeti değerinin hedeflenen enflasyona göre önceden ilan edilmesi ve fiyat artışlarındaki yavaşlamanın zaman almasından kaynaklanmaktadır (TCMB, 2000: 14-46). Bu gelişmeler sonucunda ihracat 2000 yılında bir önceki yıla göre yüzde 4,5 oranında artarken, ithalat yüzde 34 gibi yüksek bir oranda artmıştır.

2001 yılına gelindiğinde döviz kurunun reel olarak değer kaybetmesi, reel ücretlerin gerilemesi, turizm sektörünün canlanması, yurt içi talebin yetersiz olması nedeniyle firmaların ihracata yönelmeleri ihracatın artmasında temel belirleyiciler olmuştur. TL'deki reel değer kaybı, yurt içi talebin yetersizliği ve sanayi üretiminin gerilemesi gibi nedenler ithalatın önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır (TCMB, 2001b:14-58). İç piyasanın daralmasından dolayı dış piyasaya yönelildiği dönemlerde dış ticarete "Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi" kavramı gündeme gelmiştir. Dünya ekonomisindeki olumsuzluklara rağmen uygulamaya konulan bu strateji ile birlikte o dönemde bu ülkelere yönelik ihracatımızda yüzde 13'e varan bir artış sağlanmıştır (Doğan, 2004: 13). Bütün bu gelişmeler sonucunda 2001 yılında ihracat yaklaşık olarak yüzde 13 oranında artmış, ithalat ise yüzde 24 oranında azalmıştır. Böylece dış ticaret açığında 2000 yılına göre önemli bir azalma meydana gelmiştir (Bkz. Tablo- 6).

Tablo-6: Dış Ticaret, 2000-2004

	İhracat (Milyon)	Değişim (%)	İthalat (Milyon)	Değişim (%)	Dış Ticaret	İhracat/ İthalat	Dünya İhracatı
--	---------------------	----------------	---------------------	----------------	----------------	---------------------	-------------------

	Dolar)		Dolar)		Dengesi (Milyon Dolar)	(%)	İçindeki Pay (%)
2000	27.775,0	4,5	54.502,8	34,0	-26.727,9	51,0	0,43
2001	31.334,2	12,8	41.399,1	-24,0	-10.064,9	75,7	0,51
2002	36.059,1	15,1	51.553,8	24,5	-15.494,7	69,9	0,56
2003	47.252,8	31,0	69.339,7	34,5	-22.086,9	68,1	0,63
2004	63.121,0	33,6	97.539,8	40,7	-34.418,8	64,7	0,69

Kaynak: DİE ve WTO verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2002 yılında ihracat dünya ticaret hacminin daralmasına rağmen artış göstermiştir. İhracat artışı temel olarak iç talep yetersizliği nedeniyle özel firmaların üretimlerini dış pazarlara yönlentmeleriyle gerçekleşmiştir. Diğer yandan sanayi üretiminde meydana gelen yüksek artış ve reel kurun yükselmesi başta ara malı ithalatı olmak üzere ithalatın artmasına neden olmuştur (TCMB, 2002_b: 16-51). 2002 yılında ihracat yüzde 15,1 oranında artarken, ithalat yüzde 24,5 oranında artmıştır. Böylece dış ticaret açığı 2001 yılına göre yaklaşık 5 milyar dolardan daha fazla gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo-6).

2003 yılı ve 2004 yılı ihracat ve ithalat artışlarının hızlandığı yıllardır. 2003 yılında ihracat artışının nedeni yine yurt içi talep yetersizliği nedeniyle özel firmaların üretimlerini dış pazarlara yönlentmeleridir. Diğer yandan, imalat sanayinde verimliliğin artması ve birim ücretlerin düşük bir seviyede olması ile birlikte TL'nin yabancı para birimleri karşısında değer kazanması, birim maliyetlerin düşmesini sağlayarak firmaların uluslararası pazarlarda daha rekabetçi olmalarına ve bu da ihracat artışında etkili olmuştur. Diğer yandan, sanayi üretiminde gözlenen yüksek oranlı büyüme ve reel kurlardaki değerlenme, başta ara malı ve yatırım malı olmak üzere, ithalatın yüksek oranda artmasına neden olmuştur (TCMB, 2003_b: 17-22). Bu gelişmeler sonucunda ihracat yüzde 31 oranında artarken, ithalat yüzde 34,5 oranında artmış ve böylece dış ticaret açığı 2003 yılında büyümüştür (Bkz. Tablo-6).

Reel kurlarda artışlar meydana gelmesine rağmen, özellikle 2000'li yıllarda ihracatın artış gösterdiği görülmektedir. Bunun nedeni birim ücret maliyetlerindeki düşüş ile birlikte rekabet gücünün korunmasıdır. Nitekim 1999-2003 yıl ortalamaları dikkate alındığında dolar bazında Türkiye'nin birim ücret maliyeti yüzde 24,1 oranında düşerken, Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerin ağırlıklandırılmış birim ücret maliyet endeksi aynı dönemde yüzde 21,5 artış göstermiştir. Böylece her iki endeks kullanılarak

hesaplanan birim ücret maliyet tabanlı rekabet endeksi yine 1999-2003 döneminde yüzde 60,5 oranında artmıştır (Keyder vd, 2004: 42-43).

2004 yılına gelindiğinde ithalat 2003 yılından da fazla artmıştır. Bunun nedeni, olumlu makro ekonomik ortama bağlı olarak tüketici güveninde ortaya çıkan artış, tüketici kredisi faiz oranlarının düşmesi ve uzun vadelerde taksitlendirme imkanlarının ortaya çıkması ile birlikte ertelenmiş yarı dayanıklı ve dayanıklı harcamaların harekete geçmesidir. Ayrıca reel kurun değerlenmeye devam etmesi de ithalat artışına neden olmuştur. Uluslararası piyasalarda ham petrol fiyatlarındaki yükselişler de ithalatı artırmıştır. 2004 yılında verimlilik artışının reel ücretlerdeki artışın üzerinde kalması sonucunda, reel birim ücretler gerilemeye devam etmiş, böylece firmaların dış pazarlardaki rekabet gücünü koruması sağlanmıştır. Ayrıca dünya ekonomisinde büyüme eğilimi devam etmiştir. Bu gelişmeler ihracatın artmasında etkili olmuştur (TCMB, 2004c: 17-51). 2004 yılında ihracat yüzde 34'e yakın bir oranda artarken, ithalat artışı yüzde 40,7 oranı ile yine ihracat artışının üstünde gerçekleşmiştir. Böylece dış ticaret açığı önceki yıla göre yaklaşık 12 milyar dolar artış göstermiştir. Türkiye'nin dünya ihracatındaki payı da 2004 yılında yüzde 0,70'e yaklaşmıştır (Bkz. Tablo-6). 2000-2004 dönemi genel olarak değerlendirildiğinde reel kurun değerlenmesinin, reel ücretlerdeki gerilemelerin, yurt içi talepteki değişmelerin dış ticaret üzerine etkide bulunduğu görülmektedir.

Türkiye'de ihracatı içerisinde yüksek teknolojlili ürünlerin payının 2000 yılı itibariyle yüzde 11,3; düşük teknolojlili ürünlerin ise payının yüzde 55,4 olduğunun belirtilmesi gerekmektedir (DTM, 2005a). Bu teknolojik yapıdan başka Türkiye'de ihracatın içinde AB ülkelerinin önemli bir payı bulunmaktadır. 1991 yılında AB ülkelerine gerçekleştirilen ihracat toplam ihracatın yüzde 47,7'sini oluştururken 2004 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 51,6'ya yükselmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de AB ülkelerine yapılan ihracat hali hazırda toplam ihracatın yarısından fazlasını kapsamaktadır. AB ülkeleri ile birlikte diğer OECD ülkelerini de kapsayacak biçimde analiz edilince OECD ülkelerinin Türkiye'nin toplam ihracatı içinde 1991 yılında yüzde 69'a yaklaşan bir paya sahipken, 2004 yılında yüzde 64'e gerilemiştir (HM, 2003 ve DİE). Türkiye'de ihracatın ana sektörlere göre dağılımını incelendiğinde 1970 yılında gerçekleştirilen ihracat içinde yüzde 75'lere yaklaşan tarım ürünlerinin payının 1989'a gelindiğinde yüzde 17,3'e kadar gerilediği; sanayi ürünlerinin payının ise yüzde 79'a

yaklaştığı görülmektedir. 2004 yılına gelindiğinde toplam ihracat içinde sanayi ürünlerinin payı yüzde 94'lere yaklaşmıştır (DPT, 2005). İhracat içinde bazı ürünlerin ağırlıklı bir yapıya sahip olması ihracatın birkaç sektöre bağımlı olmasına neden olmaktadır. Bu ise ihracatın bağımlı olduğu sektörlerde yaşanan olumsuzlukların ihracat gelirlerine doğrudan olumsuz etkilerde bulunmasına neden olmaktadır. Örneğin 2004 yılı DTM (DTM, 2005_b) verilerine göre kara taşıtları ve bunların aksamaları ile parçaları, örme ve örülmemiş giyim eşyası, demir çelik ve bunlardan yapılan eşyalar, kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ile elektrikli makine ve cihazların toplam ihracatımız içindeki payı yüzde 60'a yaklaşmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACAT ARTIŞI ve EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: AMPİRİK KANIT

I. İHRACAT ARTIŞI ve EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNE DAİR LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

İhracat artışı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisine dair hem uluslararası alanda hem de ulusal alanda bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarla ilgili açıklamalar aşağıda yapılmıştır.

A) İhracat Artışı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiye Dair Uluslararası Alanda Yapılan Çalışmalar

İhracat artışı ve büyüme arasındaki ilişkilerin araştırılmasına yönelik olarak yapılan çalışmaların bir kısmı en küçük kareler yöntemi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar çeşitli ülkeler ve dönemler itibariyle yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları ihracat artışı ve büyüme arasında güçlü ilişkiler tespit ederken, bazıları da söz konusu iki değişken arasında bir ilişki tespit edememiştir. En küçük kareler yöntemi kullanılarak yapılan çalışmaların bazıları şunlardan ibarettir: Blumenthal (1972), Voivodas (1974), Fajana (1979), Grabowski (1988), Afxentiou ve Sertelis (1989), Dodaro (1993), Sengupta (1993), Sengupta ve Espana (1994), Amirkhalkhali ve Dar (1995).

İhracat artışı ve büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizleri yapılarak incelendiği çalışmalarda ise, nedenselliğin yönü ile ilgili olarak farklı bulguların elde edildiği görülmektedir. Arnade ve Vasavada (1995), Fosu (1996) ve Thornton (1996) ihracattan büyümeye doğru nedensellik tespitinde bulunmuşlardır. Bazı çalışmalar da [Henriques ve Sadorsky (1996); Al-Yousif (1999)] büyümeden ihracata doğru nedensellik bulmuşlardır. Kunst ve Marin (1989) Avusturya için büyümeye dayalı ihracat bulgusunu ampirik olarak tespit etmiştir. Dutt ve Ghosh (1994), Thornton (1997) ve Shan ve Sun (1998) ihracat ve büyüme arasında iki yönlü nedenselliğin bulunduğunu tespit etmişlerdir.

B) İhracat Artışı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiye Dair Türkiye Kapsamında Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de ihracat ve büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesinde tek ülke olarak Türkiye’nin ele alındığı çalışmalar oldukça sınırlıdır. Diğer yandan ihracat artışı ve büyüme arasındaki ilişkinin Türkiye’nin de yer aldığı ülkeler kapsamında incelendiği çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye’nin de yer aldığı bu çalışmaların bir kısmı ihracat artışı ve büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik yönü ile ilgilenmeyen, iki değişken arasındaki ilişkinin kuvvetini tahmin eden çalışmalardır. Diğer yandan Türkiye’de ihracat artışı ve büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik yönünü vurgulayan önemli sayıda çalışma da mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmı standart nedensellik analizi yaparak bulgular elde ederken, bir kısmı da özellikle ekonometri alanında ortaya

çıkan yeniliklere bağlı olarak VECM gibi yeni teknikleri kullanarak bulgular elde etmiştir.

Türkiye'ye dair nedensellik analizi yapılmadan gerçekleştirilen çalışmalardan Dutt ve Ghosh (1994) 1953-1991 dönemleri arasında yıllık verilerini kullanmışlar ve incelenen dönemde Türkiye'de ihracat ve büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Amirkhalkhali ve Dar (1995), 1961-1988 dönemleri arasında Türkiye'de ihracatın büyüme üzerinde etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Aynı sonuca Ram (1987), 1966-1981 dönemi için ulaşmıştır.

Sharma ve Dhakal (1994), Türkiye'de 1960-1988 döneminde yıllık verileri kullanmış ve ihracat ve büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığı sonucuna varmıştır. Pomponio (1996), 1965-1985 döneminde yıllık verileri kullanarak 66 ülke için ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Nedensellik analizi iki değişkenli ve üç değişkenli olarak yapılmıştır. Yapılan analiz neticesinde iki değişkenli analiz için, ihracat ve büyüme arasında nedensellik tespit edilememiştir. Üç değişkenli analizde ise tek yönlü nedenselliğin bulunduğu bunun yönünün ise ihracattan ve yatırımdan büyümeye doğru olduğu tespit edilmiştir. Dodaro (1993), 1967-1986 döneminde 87 ülkeyi incelemiş ve Türkiye'de büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Alıcı ve Ucal (2003), 1987:1-2002:4 döneminde ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespitinde bulunmuşlardır. Yiğidim ve Köse (1997) 1980-1996 değişkenlerin yüzde değişimleri ve logaritmik farkları için nedensellik analizi gerçekleştirmişlerdir. Birinci durumda ihracat ve büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit etmezken, ikinci durumda yani değişkenlerin logaritmik farklarını alarak yaptıkları analizde büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Özmen ve Furtun (1998) 1970 sonrası üç aylık verileri kullanarak yaptıkları analizde ihracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye'de geçerli olmadığı; Köse ve Yiğidim (1998) ise 1980-1997 dönemini kapsayan ve üç aylık verileri kullanarak hazırladıkları çalışmalarında ihracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye'de geçerli olduğu sonucuna varmışlardır. Bahmani-Oskooee ve Domac (1995) Türkiye'de 1923-1990 döneminde

ihracat artışı ve büyüme arasında iki yönlü nedenselliğin mevcut olduğunu tespit etmişlerdir.

II. METODOLOJİ ve VERİ SETİ

A) Durağanlık Testleri

Durağan seriler söz konusu olduğunda; seri uzun dönemde dalgalanmalar olsa bile aynı ortalamayı muhafaza etmekte, zamana bağlı olarak değişmeyen bir sonlu varyansa sahip olmakta, gecikme zamanı uzadıkça korelogram gittikçe sifıra yaklaşmakta ve nihayetinde sıfır olmaktadır. Diğer yandan durağan olmayan serilerin özelliklerine bakıldığında, serinin uzun sürede döneceği ortalama bir değer bulunmadığı, zaman sonsuza yaklaştığında varyansın zamana bağlı olması durumunda sonsuza yaklaştığı ve teorik korelogramın hemen bitmediği, yavaş yavaş azaldığı dikkati çekmektedir (Kutlar, 2000:154).

Serilerin durağan olup olmadıklarının tespit edilmesi için genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) (Dickey ve Fuller, 1981) birim kök testinin yapılması gerekmektedir. ADF birim kök testinin sonuçları sabit içeren fakat trend içermeyen (14) numaralı denklem kullanılmak suretiyle elde edilmektedir.

$$\Delta z_t = \beta_1 + \ell z_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^p \Delta z_{t-i} + \varepsilon_t \quad (14)$$

(14) numaralı denklemde, z_t ; reel gayri safi yurt içi hasıla (rgdp), ihracat (ex), tarım kesimi (ag), çiftçilik ve hayvancılık (agl), sanayi (ind), imalat sanayi (man), özel nihai tüketim harcamaları (pexp), gıda harcamaları (food), dayanıklı tüketim harcamaları (dur), devletin nihai tüketim harcamaları (gexp), gayri safi sabit sermaye oluşumu (cap), kamu sektörü sabit sermaye oluşumu (pubcap), özel kesim sabit sermaye oluşumu (pricap) değişkenlerini göstermektedir. Δ birinci fark operatörlerini; p , gecikme uzunluğunu, ε ise hata terimini göstermektedir.

Sıfır hipotezimiz, $\theta=0$; alternatif hipotezimiz ise $\theta<0$ 'dır. Sıfır hipotezin reddedilmemesi durumunda serilerin birim kök taşıdığı sonucuna varılmaktadır. Anlaşılacağı üzere ADF testi θ katsayısının istatistiksel olarak sifıra eşit olup olmadığını

test etmektedir. Bu test gerçekleştirilirken ADF t istatistik değerinin MacKinnon kritik değerlerinden mutlak anlamda büyük olup olmadığına bakılmaktadır. ADF t istatistik değerinin MacKinnon kritik değerlerinden mutlak anlamda büyük olması durumunda serilerin durağan olduğu kanaatine varılmaktadır.

B) Koentegrasyon Testi

Değişkenlerin koentegre olup olmadığı, Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) yöntemi yardımıyla tespit edilecektir. Koentegre testinin yapılması için değişkenlerin mutlaka birinci farklarında durağan olması gerekmektedir. Değişkenlerin koentegre olmaları, değişkenler arasında uzun dönem ilişki olduğu anlamına gelmektedir.

Johansen ve Juselius yöntemi kullanıldığında koentegrasyon vektörlerinin sayısı trace testi yapılmak suretiyle tespit edilebilmektedir. Trace testinde koentegrasyon vektörlerinin sayısının (r) 0,1,2,... eşit veya küçük olduğu sıfır hipotezi test edilmektedir. Trace istatistik değerinin kritik değerden yüksek çıkması durumunda her bir durum için sıfır hipotezleri reddedilmiş olmaktadır. $r=0$ sıfır hipotezinin reddedilmemesi, değişkenler arasında koentegrasyon vektörünün bulunmadığı anlamına gelmektedir.

C) VECM ve Nedensellik Analizi

Koentegrasyon analizi daha önce de bahsedildiği üzere gdp, ag, agl, ind, man, pexp, food, dur, gexp, cap, pubcap, pricap ile exp değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını göstermektedir. Diğer yandan nedenselliğin yönü ile ilgili olarak herhangi bir fikir vermektedir. Engle ve Granger (1987)'a göre değişkenler arasında koentegrasyonun bulunması durumunda değişkenler arasında en azından tek yönlü bir nedensellik mevcut olacaktır. Ayrıca Engle ve Granger (1987)'a göre koentegrasyonun bulunması halinde VECM kullanılabilir. Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve temel unsurlarının her birinin ayrı ayrı bağımlı değişken olarak alınması durumunda oluşturulan VECM, (15) – (38) numaralı denklemler yardımıyla gösterilebilir.

$$\Delta gdp_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^n \beta_1(i) \Delta gdp_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_1(i) \Delta \exp_{t-i} + \lambda_1 v_{t-1} + \varepsilon_1 \quad (15)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^n \beta_2(i) \Delta gdp_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_2(i) \Delta \exp_{t-i} + \lambda_2 v_{t-1} + \varepsilon_2 \quad (16)$$

$$\Delta ag_t = \alpha_3 + \sum_{i=1}^n \partial_1(i) \Delta ag_{t-i} + \sum_{i=1}^n \infty_1(i) \Delta \exp_{t-i} + \phi_1 v_{t-1} + \varepsilon_3 \quad (17)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_4 + \sum_{i=1}^n \partial_2(i) \Delta ag_{t-i} + \sum_{i=1}^n \infty_2(i) \Delta \exp_{t-i} + \phi_2 v_{t-1} + \varepsilon_4 \quad (18)$$

$$\Delta agl_t = \alpha_5 + \sum_{i=1}^n \partial_3(i) \Delta agl_{t-i} + \sum_{i=1}^n \infty_3(i) \Delta \exp_{t-i} + \phi_3 v_{t-1} + \varepsilon_5 \quad (19)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_6 + \sum_{i=1}^n \partial_4(i) \Delta agl_{t-i} + \sum_{i=1}^n \infty_4(i) \Delta \exp_{t-i} + \phi_4 v_{t-1} + \varepsilon_6 \quad (20)$$

$$\Delta ind_t = \alpha_5 + \sum_{i=1}^n \ell_1(i) \Delta ind_{t-i} + \sum_{i=1}^n \wp_1(i) \Delta \exp_{t-i} + \hbar_1 v_{t-1} + \varepsilon_5 \quad (21)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_6 + \sum_{i=1}^n \ell_2(i) \Delta ind_{t-i} + \sum_{i=1}^n \wp_2(i) \Delta \exp_{t-i} + \hbar_2 v_{t-1} + \varepsilon_6 \quad (22)$$

$$\Delta man_t = \alpha_7 + \sum_{i=1}^n \ell_3(i) \Delta man_{t-i} + \sum_{i=1}^n \wp_3(i) \Delta \exp_{t-i} + \hbar_3 v_{t-1} + \varepsilon_7 \quad (23)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_8 + \sum_{i=1}^n \ell_4(i) \Delta man_{t-i} + \sum_{i=1}^n \wp_4(i) \Delta \exp_{t-i} + \hbar_4 v_{t-1} + \varepsilon_8 \quad (24)$$

$$\Delta p \exp_t = \alpha_7 + \sum_{i=1}^n \forall_1(i) \Delta p \exp_{t-i} + \sum_{i=1}^n \exists_1(i) \Delta \exp_{t-i} + \iota_1 v_{t-1} + \varepsilon_7 \quad (25)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_8 + \sum_{i=1}^n \forall_2(i) \Delta p \exp_{t-i} + \sum_{i=1}^n \exists_2(i) \Delta \exp_{t-i} + \iota_2 v_{t-1} + \varepsilon_8 \quad (26)$$

$$\Delta food_t = \alpha_8 + \sum_{i=1}^n \forall_3(i) \Delta food_{t-i} + \sum_{i=1}^n \exists_3(i) \Delta \exp_{t-i} + \iota_3 v_{t-1} + \varepsilon_9 \quad (27)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_9 + \sum_{i=1}^n \forall_4(i) \Delta food_{t-i} + \sum_{i=1}^n \exists_4(i) \Delta \exp_{t-i} + \iota_4 v_{t-1} + \varepsilon_{10} \quad (28)$$

$$\Delta dur_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^n \forall_5(i) \Delta dur_{t-i} + \sum_{i=1}^n \exists_5(i) \Delta \exp_{t-i} + \iota_5 v_{t-1} + \varepsilon_{11} \quad (29)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_{11} + \sum_{i=1}^n \forall_6(i) \Delta dur_{t-i} + \sum_{i=1}^n \exists_6(i) \Delta \exp_{t-i} + \iota_6 \nu_{t-1} + \varepsilon_{12} \quad (30)$$

$$\Delta g \exp_t = \alpha_8 + \sum_{i=1}^n \Omega_1(i) \Delta g \exp_{t-i} + \sum_{i=1}^n \Gamma_1(i) \Delta \exp_{t-i} + \sigma_1 \nu_{t-1} + \varepsilon_8 \quad (31)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_9 + \sum_{i=1}^n \Omega_2(i) \Delta g \exp_{t-i} + \sum_{i=1}^n \Gamma_2(i) \Delta \exp_{t-i} + \sigma_2 \nu_{t-1} + \varepsilon_9 \quad (32)$$

$$\Delta cap_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{S}_1(i) \Delta cap_{t-i} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{R}_1(i) \Delta \exp_{t-i} + \kappa_1 \nu_{t-1} + \varepsilon_{10} \quad (33)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_{11} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{S}_2(i) \Delta cap_{t-i} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{R}_2(i) \Delta \exp_{t-i} + \kappa_2 \nu_{t-1} + \varepsilon_{11} \quad (34)$$

$$\Delta pubcap_t = \alpha_{12} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{S}_3(i) \Delta pubcap_{t-i} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{R}_3(i) \Delta \exp_{t-i} + \kappa_3 \nu_{t-1} + \varepsilon_{12} \quad (35)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_{13} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{S}_4(i) \Delta pubcap_{t-i} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{R}_4(i) \Delta \exp_{t-i} + \kappa_4 \nu_{t-1} + \varepsilon_{13} \quad (36)$$

$$\Delta pricap_t = \alpha_{14} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{S}_5(i) \Delta pricap_{t-i} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{R}_5(i) \Delta \exp_{t-i} + \kappa_5 \nu_{t-1} + \varepsilon_{14} \quad (37)$$

$$\Delta \exp_t = \alpha_{15} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{S}_6(i) \Delta pricap_{t-i} + \sum_{i=1}^n \mathfrak{R}_6(i) \Delta \exp_{t-i} + \kappa_6 \nu_{t-1} + \varepsilon_{15} \quad (38)$$

(15)-(38) numaralı denklemler yardımıyla nedensellik analizi yapılırken, nedenselliğin iki kaynağı incelenecektir. Bu kanallardan birinin geçerli olması durumunda nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna varılacaktır. Nedenselliğin kanallarını ifade eden iki kanaldan birincisi, her bir denklemde yer alan açıklayıcı değişkenlerdir. Bu noktada açıklayıcı değişkenlerin bütün katsayılarına beraber uygulanan Wald testinin yapılması gerekmektedir. Uygulanan Wald testi sonucunda açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının grup olarak χ^2 istatistiğine göre istatistiki olarak anlamlı olması durumunda açıklayıcı değişkenlerden bağımlı değişkene doğru bir nedenselliğin bulunduğu sonucuna varılabilir.

Nedensellik analizinde kullanılan bir diğer kanal hata düzeltme terimlerinden gelmektedir. Bu noktada değişkenler arasındaki nedensellik, hata düzeltme terimlerinin katsayılarının t istatistiğine göre anlamlı çıkması durumunda da söz konusu

olabilmektedir. Dikkat edileceği üzere Wald testine göre nedensellik ilişkisinin tespit edilememesi durumunda dahi, bu ilave kanal yoluyla nedensellik ilişkisinden bahsedilebilmektedir.

Nedensellik analizinde VECM'den yararlanılması nedensellik ilişkisinin doğru biçimde tespit edilmesi açısından önemlidir. Çünkü standart nedensellik analizinde hata düzeltme terimlerine dayalı bir nedensellik tespitinde bulunma imkanı olmadığı için var olan bir nedensellik ilişkisinin olmadığı gibi yanlış bir sonuca varılabilmektedir. Bu noktada VECM'in mutlaka koentegre olmuş serilere uygulanabileceğinin, birinci farklarında durağan olan fakat koentegre olmayan serilere ise standart nedensellik analizinin yapılabileceğinin belirtilmesi gerekmektedir. Ancak yapılacak olan standart nedensellik analizinin birinci farklarda olması gerekmektedir. Bu bilgiler ışığında (15)-(38) denklemlerinde yer alan değişkenler birinci farklarında durağan fakat koentegre olmamışlarsa denklemler hata düzeltme terimi olmaksızın tahmin edilecektir.

Çalışmada serilerin elde edilmesinin mümkün olabildiği 1987:01-2004:04 dönemine ait üç aylık veriler kullanılmıştır. Bütün seriler 1987 fiyatları baz alınarak reel olarak ifade edilmiş ve bunların logaritmik değerleri analizde kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler TCMB'nin veri dağıtım sisteminden sağlanmış, hesaplamalarda ise Eviews 3.1 paket programından yararlanılmıştır.

III. AMPİRİK SONUÇLAR

A) Birim Kök Testi Sonuçları

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait ADF testinin sonuçları tablo-7'de sunulmuştur. Tablo-7 incelendiğinde bütün değişkenlerde birim kökün bulunduğu dair sıfır hipotezin reddedilmediği ve böylece değişkenlerin seviye değerlerinde durağan olmadıkları görülmektedir. Bütün değişkenlerin ilk farklarında durağan olup olmadıklarının belirlenmesi için yine uygulanan ADF testi sonuçlarına göre ise, değişkenlerin birinci farklarında birim kök taşıdıkları sıfır hipotezi yüzde 1 anlamlılık seviyesinde reddedilmiştir. Böylece değişkenlerin ilk farklarında durağan I(1) oldukları sonucuna varılmıştır.

Tablo-7: ADF Test Sonuçları

Değişkenler	ADF	Değişkenler	ADF
GDP	-0.26 (4)	Δ GDP	-4.81 (5)***
EXP	0.73 (4)	Δ EXP	-4.29 (3)***
AG	-1.43 (4)	Δ AG	-6,16 (3)***
AGL	-1,25 (3)	Δ AGL	-39.7 (2)***
IND	-0,82 (6)	Δ IND	-5,38 (5)***
MAN	-0,50 (5)	Δ MAN	-5,42 (5)***
PEXP	-0.90 (5)	Δ PEXP	-4,20 (5)***
FOOD	-0,76 (4)	Δ FOOD	-4,46 (3)***
DUR	-1.29 (5)	Δ DUR	-4,24 (4)***
GEXP	-0,89 (4)	Δ GEXP	-4,93 (3)***
CAP	-1.95 (5)	Δ CAP	-4,88 (5)***
PUBCAP	-2,08 (4)	Δ PUBCAP	-4,76 (3)***
PRICAP	-1.85 (5)	Δ PRICAP	-4.75 (5)***

Tahmin edilen model sabit içermektedir.

*** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Optimal gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenmiş olup parantez içinde gösterilmiştir.

Kritik Değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla -3.53; -2,90; -2,59.

B) Koentegrasyon Testi Sonuçları

Durağanlık testi sonuçlarına göre ihracat artışı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesine yönelik olarak dikkate alınan değişkenlerin tamamının birinci farklarında durağan olmasını takip eden aşamada, değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı test edilecektir. Bu çerçevede Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) yöntemine göre koentegrasyon testi yapılacaktır. Koentegrasyon testinin sonuçları tablo-8'de gösterilmiştir.

Tablo-8: Johansen Koentegrasyon Testi Sonuçları

Değişkenler	Hipotez	Trace İstatistiği
GDP,EXP	$H_0: r=0$	10,81
	$H_0: r \leq 1$	0,63
AG,EXP	$H_0: r=0$	19,85**
	$H_0: r \leq 1$	0,47
AGL,EXP	$H_0: r=0$	16,00**
	$H_0: r \leq 1$	0,31
IND,EXP	$H_0: r=0$	6,58
	$H_0: r \leq 1$	0,43
MAN,EXP	$H_0: r=0$	7,81
	$H_0: r \leq 1$	0,59
PEXP,EXP	$H_0: r=0$	8,82
	$H_0: r \leq 1$	0,54
FOOD,EXP	$H_0: r=0$	7,63
	$H_0: r \leq 1$	0,04
DUR,EXP	$H_0: r=0$	12,42
	$H_0: r \leq 1$	0,85
GEXP,EXP	$H_0: r=0$	6,18
	$H_0: r \leq 1$	0,00

CAP,EXP	$H_0: r=0$	9,29
	$H_0: r\leq 1$	0,91
PUBCAP,EXP	$H_0: r=0$	6,98
	$H_0: r\leq 1$	0,47
PRICAP,EXP	$H_0: r=0$	7,60
	$H_0: r\leq 1$	0,44

Koentegrasyon denkleminde sabitin yer aldığı model kullanılmıştır.

** Sıfır hipotezin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

$H_0: r=0$ hipotezinde kritik değerler %1 ve %5 için sırasıyla 20,04 ve 15,41

$H_0: r\leq 1$ hipotezinde kritik değerler %1 ve %5 için sırasıyla 6,65 ve 3,76

r: Koentegrasyon vektörünün sayısı

Optimum gecikme uzunluğu, PRICAP ve EXP arasındaki koentegrasyon ilişkisi test edilirken 3 olarak alınmıştır. Diğer değişkenler arasındaki koentegrasyon ilişkisi incelenirken ise optimum gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. Optimum gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriterinden (AIC) yararlanılmıştır.

Tablo-8 incelendiğinde, sadece iki tane değişken grubu için (exp ve ag; exp ve agl) $r=0$ hipotezinin yüzde 5 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülmektedir. Diğer yandan $r\leq 1$ hipotezi aynı anlamlılık düzeyinde reddedilmemiştir. Bu bakımdan modelde exp ve ag ile exp ve agl arasında tek bir koentegrasyon vektörünün bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer değişken grupları için gerçekleştirilen koentegrasyon testi sonucuna göre ise, $r=0$ hipotezinin yüzde 5 anlamlılık düzeyinde reddedilmediği görülmektedir. Böylece bu değişken gruplarında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığı sonucuna varılmaktadır.

C) Değişkenler Arasında Nedenselliğin Araştırılması

Durağanlık ve koentegrasyon testleri değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespitinde kullanılacak yöntemin belirlenmesinde önem arz etmektedir. Elde edilen sonuçlardan; (17)-(19) numaralı denklemler dışındaki denklemlerin hata düzeltme terimi olmaksızın, (17)-(19) numaralı denklemlerin ise hata düzeltme terimi de dahil edilerek tahmin edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

VECM kullanılarak nedenselliğin kaynağının tespit edilmesi için, (17)-(19) numaralı denklemlerin tahmin edilmesinden sonra, her bir bağımlı değişken için açıklayıcı değişkenlerin katsayılarına beraber uygulanan Wald testinden elde edilen χ^2 istatistik değerleri ile gecikmeli hata düzeltme terimlerinin katsayıları ve t istatistik değerleri tablo-9'da gösterilmiştir. Tablo-9'dan elde edilen bulguların özet biçimde

gösterimine yönelik olarak tablo-10 hazırlanmıştır. Tablo-10'da nedensellik analizine bağlı olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri gösterilmektedir.

Tablo-9: Nedenselliğin Kaynakları

Bağımlı Değişken	$\Sigma\Delta GDP$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta GDP(4)$	-	1,87	-
$\Delta EXP(4)$	11,09**	-	-
	$\Sigma\Delta AG$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta AG(4)$	-	2.32	-4.29***
$\Delta EXP(4)$	8.50*	-	-0.00
	$\Sigma\Delta AGL$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta AGL(4)$	-	1.83	3,60***
$\Delta EXP(4)$	8.96*	-	-0.60
	$\Sigma\Delta IND$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta IND(4)$	-	13,60***	-
$\Delta EXP(4)$	11,56**	-	-
	$\Sigma\Delta MAN$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta MAN(4)$	-	12,87**	-
$\Delta EXP(4)$	10.21**	-	-
	$\Sigma\Delta PEXP$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta PEXP(4)$	-	4,14	-
$\Delta EXP(4)$	12,51**	-	-
	$\Sigma\Delta FOOD$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta FOOD(4)$	-	4,44	-
$\Delta EXP(4)$	19,52***	-	-
	$\Sigma\Delta DUR$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta DUR(4)$	-	9.37*	-
$\Delta EXP(4)$	12.84**	-	-
	$\Sigma\Delta GEXP$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta GEXP(4)$	-	0,82	-
$\Delta EXP(4)$	13.89***	-	-
	$\Sigma\Delta CAP$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
Tablo-9 (Devam)			
$\Delta CAP(4)$	-	7,09	-
$\Delta EXP(4)$	10,49**	-	-
	$\Sigma\Delta PUBCAP$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta PUBCAP(4)$	-	4.06	-
$\Delta EXP(4)$	8.55*	-	-
	$\Sigma\Delta PRICAP$	$\Sigma\Delta EXP$	$u_{t-1}(t)$
$\Delta PRICAP(3)$	-	24.23***	-
$\Delta EXP(3)$	19.98***	-	-

* %10, ** %5, *** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Optimum gecikme uzunluğu AIC kriterine göre belirlenmiş ve parantez içinde gösterilmiştir.

Wald testi açıklayıcı değişkenlerin katsayılarına beraber uygulanmaktadır.

$u_{t-1}(t)$, Hata düzeltme terimi katsayısının t istatistiği değeri.

Tablo-10: Nedenselliğin Yönü

$\Delta EXP \Rightarrow \Delta GDP$	$\Delta GDP \Rightarrow \Delta EXP$
-------------------------------------	-------------------------------------

$\Delta EXP \Rightarrow \Delta AG$	$\Delta AG \Rightarrow \Delta EXP$
$\Delta EXP \Rightarrow \Delta AGL$	$\Delta AGL \Rightarrow \Delta EXP$
$\Delta EXP \Rightarrow \Delta IND$	$\Delta IND \Rightarrow \Delta EXP$
$\Delta EXP \Rightarrow \Delta MAN$	$\Delta MAN \Rightarrow \Delta EXP$
$\Delta EXP \neq \Delta PEXP$	$\Delta PEXP \Rightarrow \Delta EXP$
$\Delta EXP \neq \Delta FOOD$	$\Delta FOOD \Rightarrow \Delta EXP$
$\Delta EXP \neq \Delta GEXP$	$\Delta GEXP \Rightarrow \Delta EXP$
$\Delta EXP \Rightarrow \Delta DUR$	$\Delta DUR \Rightarrow \Delta EXP$
$\Delta EXP \neq \Delta CAP$	$\Delta CAP \Rightarrow \Delta EXP$
$\Delta EXP \neq \Delta PUBCAP$	$\Delta PUBCAP \Rightarrow \Delta EXP$
$\Delta EXP \Rightarrow \Delta PRICAP$	$\Delta PRICAP \Rightarrow \Delta EXP$

Tablo-9 incelendiğinde (15) numaralı denklem için $\gamma_1(i)=0$ sıfır hipotezinin reddedilmediği görülmektedir. Bu sonuç Türkiye’de ihracat artışından büyümeye doğru bir nedenselliğin mevcut olmadığını göstermektedir. Diğer yandan (16) numaralı denklem için $\beta_2(i)=0$ sıfır hipotezinin ise reddedilmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de ihracat artışı ve büyüme arasında büyümeden ihracat artışına doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo-9 de (17) numaralı denklem için $\infty_1(i)=0$ sıfır hipotezinin ve (18) numaralı denklem için ise $\partial_2(i)=0$ sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Bu sonuç Türkiye’de ihracat artışı ve tarım sektöründeki büyüme arasında iki yönlü nedenselliğin bulunduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle, ihracat artışı tarım sektöründe büyümeye neden olurken, tarım sektöründeki büyüme de ihracat artışına neden olmaktadır. Bu noktada ihracat artışından tarım sektöründe büyümeye doğru ortaya çıkan nedenselliğin kaynağının hata düzeltme teriminden kaynaklandığının belirtilmesi gerekmektedir.

(19) ve (20) numaralı denklemler için $\infty_3(i)=0$ ve $\partial_4(i)=0$ hipotezleri reddedilmiştir. Böylece ihracat artışı ve çiftçilik-hayvancılık faaliyetindeki artış arasında da iki yönlü nedensellik bulunmaktadır. Çiftçilik-hayvancılık faaliyetindeki artıştan ihracat artışına doğru nedenselliğin kaynağı hata düzeltme terimidir. Bu sonuç, tarım sektöründeki büyüme ve ihracat artışı arasındaki nedensellik ilişkisine benzemektedir. Tarım sektörünün ağırlıklı olarak çiftçilik-hayvancılık faaliyetinden oluştuğu göz önüne alındığında bu durumunun geçerliliği olağan karşılanmaktadır.

Tablo-9 incelendiğinde (21) numaralı denklem için $\wp_1(i)=0$ sıfır hipotezinin,

(22) numaralı denklem için ise $\ell_2(i)=0$ hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Bu sonuç Türkiye’de ihracat artışı ve sanayi sektöründeki büyüme arasında iki yönlü nedenselliğin bulunduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle, ihracat artışı sanayi sektöründe büyümeye neden olurken, sanayi sektöründeki büyüme de ihracat artışına neden olmaktadır.

Tablo-9’da (23) numaralı denklem için $\wp_3(i)=0$ sıfır hipotezinin ve (24) numaralı denklem için ise $\ell_4(i)=0$ sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Bu sonuç, Türkiye’de ihracat artışı ve imalat sanayindeki büyüme arasında iki yönlü nedenselliğin bulunduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle, ihracat artışı imalat sanayinde büyümeye neden olurken, imalat sanayindeki büyüme de ihracat artışına neden olmaktadır. Sanayi sektörü içinde imalat sanayinin önemli bir paya sahip olduğu dikkate alındığında, buradan çıkan sonucun sanayi sektöründeki büyüme ve ihracat artışı arasındaki nedensellik ilişkisinden elde edilen sonuçla benzer olması olağandır.

(25) numaralı denklem için $\exists_1(i)=0$ sıfır hipotezinin reddedilmediği görülmektedir. Bu sonuç Türkiye’de ihracat artışından özel nihai tüketim harcamalarındaki artışa doğru bir nedenselliğin mevcut olmadığını göstermektedir. Diğer yandan (26) numaralı denklem için $\forall_2(i)=0$ sıfır hipotezi ise reddedilmemiştir. Bu durum özel nihai tüketim harcamalarındaki artıştan ihracat artışına doğru nedenselliğin bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de ihracat artışı ve özel nihai tüketim harcamaları artışı arasında tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir.

(27) numaralı denklem için $\exists_3(i)=0$ sıfır hipotezi reddedilmemiştir. Diğer yandan (28) numaralı denklem için ise $\forall_4(i)=0$ sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuç Türkiye’de ihracat artışından gıda harcamalarında artışa doğru bir nedenselliğin bulunmadığını, gıda harcamalarındaki artıştan ihracat artışına doğru nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda gıda harcamalarındaki artış ve ihracat artışı arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo-9’da (29) numaralı denklem için $\exists_5(i)=0$ sıfır hipotezinin ve (30) numaralı denklem için ise $\forall_6(i)=0$ sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Bu sonuç Türkiye’de ihracat artışı ve dayanıklı tüketim harcamaları artışı arasında iki yönlü

nedenselliğin bulunduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle ihracat artışı dayanıklı tüketim harcamalarında artışa neden olurken, dayanıklı tüketim harcamalarındaki artış da ihracat artışına neden olmaktadır.

(31) numaralı denklem için $\Gamma_1(i)=0$ sıfır hipotezinin reddedilmediği görülmektedir. Bu sonuç, Türkiye’de ihracat artışından devletin nihai tüketim harcamalarındaki artışa doğru bir nedenselliğin olmadığını göstermektedir. Diğer yandan (32) numaralı denklem için $\Omega_2=0$ sıfır hipotezi ise reddedilmemiştir. Bu durum devletin nihai tüketim harcamalarındaki artıştan ihracat artışına doğru nedenselliğin bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye’de ihracat artışı ve devletin nihai tüketim harcamaları artışı arasında tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo-9 de (33) numaralı denklem için $\mathfrak{R}_1(i)=0$ sıfır hipotezinin reddedilmediği, (34) numaralı denklem için ise $\mathfrak{Z}_2(i)=0$ sıfır hipotezinin reddedildiği tespit edilmiştir. Bu sonuç Türkiye’de ihracat artışından sabit sermaye oluşumundaki artışa doğru bir nedenselliğin olmadığını fakat sermaye oluşumundaki artıştan ihracata doğru bir nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Bu değerlendirmeler ışığında Türkiye’de ihracat artışı ve sabit sermaye oluşumundaki artış arasında tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda sabit sermaye oluşumu artışı ve ihracat artışı arasındaki nedensellik ilişkisine dair elde edilen sonuçlar, kamu sabit sermaye oluşumu artışı ile ihracat artışı arasındaki nedensellik ilişkisinde de geçerli iken; özel sabit sermaye oluşumu artışı ile ihracat artışı arasındaki nedensellik ilişkisinde farklılık göstermektedir. Kamu sabit sermaye oluşumundaki artış ve ihracat artışı arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde tablo-3 de görüleceği üzere (35) numaralı denklem için $\mathfrak{R}_3(i)=0$ boş hipotezi reddedilmemiş, (36) numaralı denklem için ise $\mathfrak{Z}_4(i)=0$ boş hipotezi ise reddedilmiştir. Bu sonuçlar ışığında, Türkiye’de kamu sabit sermaye oluşumundaki artış ve ihracat artışı arasında nedensellik ilişkisinin tek yönlü olduğu, bu yönün ise kamu sabit sermaye oluşumundaki artıştan ihracat artışına doğru gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Tablo-9’da özel sabit sermaye oluşumu artışı ve ihracat artışı arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, özel sabit sermaye oluşumundaki artış ihracat artışına neden olurken, ihracat artışı da özel sabit sermaye oluşumunda artışa neden olmaktadır. Nitekim (37) numaralı denklem için $\mathfrak{R}_5(i)=0$ boş hipotezi ve (38) numaralı denklem için $\mathfrak{T}_6(i)= 0$ boş hipotezi reddedilmemiştir.

SONUÇ

İhracat artışı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. İhracat artışının büyümeye neden olması; ülkedeki döviz sıkıntısını hafifletmek, yurt içi tasarrufları yükseltmek ve yabancı sermaye girişini hızlandırarak ve bu sayede sermaye birikimine katkıda bulunmak suretiyle gerçekleşebilmektedir. İhracat Keynesyen teoriye dayalı olarak yurt içi üretime talebi ve dolayısıyla büyümeyi de artırabilmektedir.

İhracat artışlarının büyümeye neden olmasının en önemli kaynaklarından biri verimlilik artışlarına yol açmasıdır. İhracat artışı; uzmanlaşmaya katkıda bulunarak, ölçek ekonomilerinden sağlanan faydaları artırarak, uluslararası rekabeti teşvik ederek

ve diğer sektörlerin dışsallık sağlamasına imkan tanıyarak verimlilik artışlarına olumlu etkide bulunmaktadır.

İhracata dayalı üretim yapılan bir ekonomide teknik gelişmelerin sürekliliğinin sağlanması dış piyasalarda rekabet edebilirliğin sağlanması açısından gereklidir. Bu yüzden ihracata dayalı üretim yapan firmalar bu dinamikliliği devam ettirecek çalışmalar yapmak zorundadır. Teknolojik gelişmeler büyümenin kaynaklarından biri olarak düşünüldüğünde ihracat artışlarının teknolojik gelişmeleri teşvik ederek de büyümeye neden olduğu sonucuna varılabilmektedir.

İhracata dayalı olarak üretim yapan firmalar pozitif içsel ekonomilerin ve pozitif dışsal ekonomilerden gelen avantajlara sahiptir. Özellikle büyük firmalarda ortalama maliyetlerin düşmesine ve ihracat dışı sektörlerle, gerek ihracat sektörlerine mal ve hizmet tedarik etmesi ve gerekse bu sektörlerde teknik gelişmelere imkan tanınması gibi sebeplerden ötürü ihracat artışı büyümeye neden olabilmektedir.

Ekonomik büyümenin yoğun biçimde dış kaynak girişine bağlı olarak gerçekleştiği ekonomilerde döviz rezervlerinin bu büyümeyi finanse edecek miktarda bulunması gerekmektedir. Döviz rezervlerinin kaynaklarına bakıldığında ihracat yolu ile sağlanan rezervlerin dış borçlanma ile sağlanan rezervlere göre maliyet ve ekonomik sonuçlar itibariyle tercihi söz konusudur. Bu bağlamda ihracattaki artışlar ile sağlanan dövizler döviz sıkıntısının aşılmasını sağlayarak büyümeye katkıda bulunmaktadır.

İçsel büyüme teorileri çerçevesinde araştırma geliştirme harcamalarının büyümeye neden olmasına dair yapılan açıklamalar dikkate alındığında, ihracat artışlarının bu tür harcamaların yapılmasını gerektirmesi, ihracatın büyümeye neden olmasının bir diğer kaynağını ifade etmektedir. Özellikle araştırma geliştirme harcamaları ile birlikte bilgi stokunda ortaya çıkan ve büyümeye neden olan artışların ihracat artışları vasıtasıyla sağlanması halinde bu durum söz konusu olmaktadır.

İhracat artışının büyümeye neden olması yanında, büyümenin de ihracat artışına neden olması söz konusu olabilmektedir. Büyümenin ihracat artışına neden olması büyümenin kaynaklarına göre farklılık göstermektedir. Büyümenin kaynağının üretim faktörleri stokundaki artış olması halinde, yansız büyüme ve ticareti artırıcı yönlü büyüme durumlarında büyüme ihracatı artırmaktadır. Büyümenin teknolojik yenilikler

vasıtasıyla ortaya çıkması durumunda ise; büyümenin dış ticaret üzerindeki etkisi, yeniliklerin hangi kesimde ortaya çıktığına bağlı olarak değişmektedir. Teknolojik yeniliklerin ihracat kesiminde ortaya çıkması dış ticareti artırıcı, ithalata rakip kesimde ortaya çıkması dış ticareti azaltıcı bir etki doğurmaktadır. İhracat kesiminde yoğun olarak kullanılan üretim faktörlerinden tasarruf yapılmasına imkan tanıyan bir teknolojik gelişme, yansız ilerlemeye göre daha fazla dış ticareti artırıcı etki ortaya çıkacaktır. Diğer yandan, ithalata rakip endüstride yoğun olarak kullanılan üretim faktörlerinden tasarruf yapılmasına imkan tanıyan bir teknolojik gelişme, yansız ilerlemeye göre daha fazla dış ticareti azaltıcı etki ortaya çıkartacaktır.

Büyümenin ihracat artışına neden olması; Linder'in yaklaşımı, toplam faktör verimliliğindeki artışlar dolayısıyla ortaya çıkan maliyet avantajları ve büyüyen ekonomilerde yurt içi talebin üretim artışına ayak uyduramaması gibi etmenlerden de kaynaklanabilmektedir. Ekonomik büyümenin ihraç edilen ve ticarete konu olmayan mallara olan tüketici talebindeki bir artıştan kaynaklanması durumunda ihracatın azalabileceğinin de belirtilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de ihracat artışı ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi 1987:01-2004:04 dönemine ait üç aylık verilerin kullanılması suretiyle incelenmiştir. Nedensellik ilişkileri ortaya konulurken gayri safi yurt içi hasılanın kendi değeri ve bu değeri oluşturan temel harcama grupları ve temel faaliyet kolları ayrı ayrı göz önüne alınmıştır. Böylece sözü edilen dönemde Türkiye'de ihracat artışı ile gayri safi yurt içi hasılayı oluşturan unsurlardaki artışlar arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönü hakkında bulgular elde edilmiştir. Bu bulgulara göre; Türkiye'de 1987:01-2004:04 döneminde, Türkiye'de ihracat ve büyüme arasında büyümeden ihracat artışına doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir.

İhracat artışı ile iktisadi faaliyet kollarındaki büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerine dair bulgular, Türkiye'de ihracat artışı ve tarım sektöründeki büyüme arasında iki yönlü nedenselliğin bulunduğunu göstermektedir. İhracat artışından tarım sektöründe büyümeye doğru ortaya çıkan nedenselliğin kaynağı hata düzeltme teriminden kaynaklanmıştır. İhracat artışı ve çiftçilik-hayvancılık faaliyetlerinin artması arasında da iki yönlü nedensellik bulunmaktadır. Çiftçilik-hayvancılık faaliyetlerindeki artıştan ihracat artışına doğru nedenselliğin kaynağı hata düzeltme terimidir. Bu sonuç,

tarım sektöründeki büyüme ve ihracat artışı arasındaki nedensellik ilişkisine benzemektedir. Tarım sektörünün ağırlıklı olarak çiftçilik-hayvancılık faaliyetinden oluştuğu göz önüne alındığında bu durumunun ortaya çıkması olağandır.

Çalışmada elde edilen bulgular Türkiye’de ihracat artışı ve sanayi sektöründeki büyüme arasında iki yönlü nedenselliğin bulunduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle, ihracat artışı sanayi sektöründe büyümeye neden olurken, sanayi sektöründeki büyüme de ihracat artışına neden olmaktadır. Sanayi sektörü içinde önemli bir yere sahip olan imalat sanayinin, ihracat artışı ile nedensellik ilişkisinin de aynı yönde olmasına dair beklenti gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de ihracat artışı ve imalat sanayindeki büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle, ihracat artışı imalat sanayinde büyümeye neden olurken, imalat sanayindeki büyüme de ihracat artışına neden olmaktadır.

İhracat artışı ile gayri safi yurt içi hasılayı oluşturan temel harcama grupları arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde; ihracat artışlarının özel nihai tüketim harcamalarının artmasına neden olmadığı, diğer yandan özel nihai tüketim harcamalarındaki artışın ihracat artışına neden olduğu tespit edilmiştir. Buna benzer bir sonuç da gıda harcamaları artışı ve ihracat artışı arasındaki nedensellik analizinde ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle, Türkiye’de sözü edilen dönemde gıda harcamaları artışı ve ihracat artışı arasında tek yönlü nedensellik tespit edilmiş, nedenselliğin yönü ise gıda harcamaları artışından ihracat artışına doğru ortaya çıkmıştır.

Çalışmada Türkiye’de ihracat artışı ve dayanıklı tüketim harcamaları artışı arasında iki yönlü nedenselliğin bulunduğu, ihracat artışından devletin nihai tüketim harcamaları artışına doğru bir nedenselliğin bulunmadığı tespit edilmiştir. Diğer yandan, devletin nihai tüketim harcamalarındaki artıştan ihracat artışına doğru nedenselliğin bulunduğu belirlenmiştir. Sabit sermaye oluşumu göz önüne alınarak yapılan analizde ise, Türkiye’de ihracat artışından sabit sermaye oluşumundaki artışa doğru bir nedenselliğin olmadığı, fakat sermaye oluşumundan ihracat artışına doğru bir nedenselliğin bulunduğu sonucuna varılmıştır. Buna dair elde edilen sonuçlar, kamu sabit sermaye oluşumu artışı-ihracat artışı nedensellik ilişkisinde de geçerli iken; özel sabit sermaye oluşumu artışı-ihracat artışı nedensellik ilişkisinde farklılık göstermektedir. Türkiye’de kamu sabit sermaye oluşumundaki artış ve ihracat artışı

arasındaki nedensellik ilişkisinin tek yönlü olduğu, bu yönün ise kamu sabit sermaye oluşumu artışından ihracat artışına doğru gerçekleştiği tespit edilmiştir. Özel sabit sermaye oluşumundaki bir artış ihracat artışına neden olurken, ihracat artışı da özel sabit sermaye oluşumunun artmasına neden olmaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar Türkiye’de 1987:01-2004:04 döneminde ihracat ile gayri safi yurt içi hasıla değeri ve bu değeri oluşturan harcama grupları ve faaliyet kolları arasında, daha çok büyümeden kaynaklanan bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ihracatın büyümeye neden olan kanallarının bazı harcama grupları ve sektörler bağlamında işler hale getirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan ihracat artışlarının imalat sanayinde olduğu gibi bazı sektörlerin büyümesine katkıda bulunması bu sektörlerin üretimine gerek verimlilik artışları gerekse döviz sıkıntısının hafifletilmesi gibi noktalarda katkı yaptığını göstermektedir. İhracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinde nedensellik yönünün daha çok büyümeden ihracat artışına doğru olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada, Türkiye’de söz konusu dönemde emek üretim faktörünün miktarındaki ve toplam faktör verimliliğindeki artışlar ve teknolojik yeniliklerin sağlanması gibi sebeplerden dolayı büyümenin ihracat artışına neden olması söz konusu olabilmektedir.

KAYNAKÇA

Afxentiou, P.C. and Serletis, A. (1989), “Long Term Trends in Canadian Economic Development”, *Economic Notes* 3, 362-375.

Alicı, A.A. ve Ucal, M.Ş, (2003), Foreign Direct Investment, Exports and Output Growth of Turkey: Causality Analysis, Paper to be Presented European Trade Study Group 5. Annual Conference-11-13 September 2003, Madrid.

Al-Yousif, Y.K. (1999), “On the Role of Exports in The Economic Erowth of Malaysia: A Multivariate Analysis”, *International Economic Journal*, 13: 65-75.

Amirkhalkhali, S. and Dar, A.-A. (1995), “A Varying-Coefficients Model of Export Expansion, Factor Accumulation and Economic Growth: Evidence from Cross-Country, Time Series Data”, *Economic Modelling* 12, 435-441.

Arnade, C. ve Vasavada U. (1995), "Causality Between Productivity and Exports in Agriculture: Evidence from Asia and Latin America", *Journal of Agricultural Economics*, 46: 174-186.

Bahmani -Oskooee, M. ve Domac, I. (1995) "Export Growth and Economic Growth in Turkey: Evidence from Cointegration Analysis", *Middle East Technical University Studies in Development*, 22: 67-77.

Balassa, Bela (1978), "Exports and Economic Growth", *Journal of Development Economics* 5:181-189

Bhagwati, J (1988), *Protectionism*, Cambridge, MIT Pres.

Binay, Şükrü ve Kunter, Kürşat (1999), "Türkiye'de Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü: 1980-1997", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı:154:24-46.

Blumenthal, T. (1972), Exports and Economic Growth: The Case of Postwar Japan, *Quarterly Journal of Economics* 86, 617-31.

Chacholiades, Miltiades (1990), *International Economics*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Dickey, D.A. ve Fuller W.A. (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Econometrica*, 49 (4), July: 1057-1072.

DİE, <http://www.die.gov.tr>, Dış Ticaret İstatistikleri,

Doğan, Ö. Faruk (2004), "İhracatımızın Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Durumu" *VI. Dış Ticaret Haftası Faaliyetleri (13-19 Ekim 2003)*, DTM: 10-14.

Dodaro, S. (1993), "Exports and Growth: A Reconsideration of Causality", *Journal of Developing Areas* 27, 227-244.

Dodaro, S. (1991), "Comparative Advantage, Trade and Growth: Export-Led Growth Revisited, *World Development* 19, No:9: 1153-1165.

DPT (1997), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (1950-1998)*.

DPT (2005), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (1950-2005)*.

DTM (2005_a), <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/Strateji.doc>

DTM (2005_b), <http://www.dtm.gov.tr>. Dış Ticaret Göstergeleri.

Dutt, S.D. ve Ghosh, D. (1994), "An Empirical Investigation of the Export Growth-Economic Growth Relationship", *Applied Economics Letters*, 1: 44-48.

Edwards, Sebastian (1993), "Openness, Trade Liberalization, and Growth in Developing Countries", *Journal of Economic Literature* 31: 1358-1393.

Egeli, Hüseyin Avni, “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi” *Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2: 156-157. (www.manas.kg)

Eğilmez, Mahfi ve Kumcu, Ercan (2002), *Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul.

Engle, R.F. ve Granger, C.W.J. (1987), “Cointegration and Error-Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica* 55: 251-276

Fajana, O. (1979), “Trade and growth: the Nigerian experience”, *World Development* 7, 73-78.

Feder, G. (1982), “On Exports and Economic Growth”, *Journal of Development Economics* 12: 59-73

Fosu, A.K. (1996), “Primary Exports and Economic Growth in Developing Countries”, *World Economy*, 19:465-475.

Ghartey, Edward E. (1993), “Causal Relationship Between Exports and Economic Growth: Some Empirical Evidence in Taiwan, Japan and the USA”, *Applied Economics* 25: 1145-1152.

Ghatak, S; Milner C. ve Utkulu U. (1997), “Exports, Export Composition and Growth: Cointegration and Causality Evidence for Malaysia”, *Applied Economics*, 29:213-223.

Grabowski, R. (1988), “Early Japanese Development: The Role of Trade, 1885-1940”, *Quarterly Journal of Business and Economics* 27, 104-129.

Grabowski, R. (1994), “Import Substitution, Export Promotion, and State in Economic Development”, *The Journal of Developing Areas* 28, 535-554.

Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1991), *Innovation and Growth in the Global Economy*, Cambridge, MIT Press.

Güloğlu, Bülent ve Altunoğlu, Ender (2002),” Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler : Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı:27: 111-139.

Henriques, I. ve Sadorsky, P. (1996), “Export-Led Growth or Growth-Driven Exports? The Canadian Case”, *Canadian Journal of Economics*, 96: 540-55.

Hirsch, S. (1974), “Capital or Technology? Confronting the Neo-Factor Proportions and Neo-Technology Accounts of International Trade”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 110, Heft 4.

HM (2003), *Hazine İstatistikleri: 1980-2002*, Ankara.

- Johansen, S. (1988), "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control* 12, (2-3): 231-254
- Johansen, S. Ve Juselius, K. (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Applications to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 52: 169-210.
- Jung, W.S ve Marshall J. (1985), "Exports, Growth and Causality in Developing Countries", *Journal of Development Economics* 18 :1-12
- Kaldor, N. (1967), *Strategic Factors in Economic Development*, Cornell University, Ithaca, New York.
- Karluk, Rıdvan (1997), *Türkiye Ekonomisi*, 5. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Kavoussi, R.M. (1984), "Export Expansion and Economic Growth: Further Empirical Evidence", *Journal of Development Economics* 14: 241-250.
- Kavoussi, R.M. (1985), "International Trade and Economic Development: The Recent Experience of Developing Countries", *The Journal of Developing Areas* 19: 379-392.
- Keyder, Nur; Sağlam, Yiğit ve Öztürk, M. Kubilay (2004), "Türkiye'nin Uluslararası Rekabet Gücü: Birim Ücret Maliyetine Dayalı Rekabet Endeksi ve Reel Kur", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 221: 38-45
- Keyder, Nur (2001), "Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve İstikrar Programları", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Haziran: 37-53.
- Köse, E.N. ve Yiğidim, A. (1998), "Dışsallık ve İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Örneği, 1980-1997", İstatistik Konferansı, 26-27 Ekim 1998, Gazi Üniversitesi, İstatistik Bölümü: 147-155
- Krugman, P.R. (1984), *Import Protection as Export Promotion. Monopolistic Competition in International Trade*, Ed. H. Kierzkowski, Oxford: Oxford University Press.
- Kunst R.M. ve Marin D. (1989), "On Exports and Productivity: A Causal Analysis", *Review of Economics and Statistics* 71, No: 4: 699-703.
- Kutlar, Aziz (2000), *Ekonometrik Zaman Serileri: Teori ve Uygulama*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Lancaster, K. (1980), "Intra-Industry Trade Under Perfect Monopolistic Competition", *Journal of International Economics* 10: 151-175.
- Lau, Lawrence J. (2002), *The Sources of Long-Term Economic Growth*, Stanford University.

Marin, Dalin (1992), "Is the Export-Led Growth Hypothesis Valid for Industrialized Countries?", *The Review of Economics and Statistics* 74: 678-688.

Michaely, M. (1977), "Exports and Growth: An Empirical Investigation", *Journal of Development Economics* 4: 49-53.

Özmen, E. ve Furtun, G. (1998), "Export-Led Growth Hypothesis and the Turkish Data: An Empirical Investigation", *METU Studies in Development* 25 (3): 491-503.

Parasız, İlker (1997), *Modern Büyüme Teorileri: Dinamik Makro Ekonomiye Giriş*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Pomponio, X.Z. (1996), "A Causality Analysis of Growth and Export Performance", *Atlantic Economic Journal*, 24: 168-176.

Ram, R. (1987), "Exports and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from Time-Series and Cross-Section Data", *Economic Development and Cultural Change* 36: 51-72.

Romer, P.M. (1986), "Increasing Returns and Long-Run Growth", *Journal of Political Economy*, 94 (5): 1002-1037.

Romer, P.M. (1989), What Determines the Rate of Growth and Technological Change ? World Bank Working Paper, No: 279.

Sengupta, J.K. (1993), "Growth in NICs in Asia: Some Tests of New Growth Theory", *Journal of Development Studies* 29, 342-357.

Sengupta, J.K. and Espana, J.R. (1994), "Exports and Economic Growth in Asian NICs: an Econometric Analysis for Korea", *Applied Economics* 26, 45-51.

Seyidoğlu, Halil (2003), *Uluslararası İktisat: Teori, Politika, Uygulama*, Güzem Can Yayınları, 15. baskı, İstanbul.

Shan, J. ve Sun, F. (1998), "Export-Led Growth Hypothesis for Australia: An Empirical Re-investigation", *Applied Economics Letters* 5: 423-428.

Sharma S.C. ve Dhakal, D. (1994) "Causal Analysis Between Exports and Economic Growth in Developing Countries", *Applied Economics* 26: 1145-57.

Şahin, Hüseyin (2002), *Türkiye Ekonomisi*, 7. Basım, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Şahinöz, Ahmet (2004), "AB-Türkiye: Ticari İlişkiler ve Gümrük Birliği", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 219: 28-45.

TCMB (2000), *Yıllık Rapor 2000*.

- TCMB (2001a), *2001 Yılı Para Politikası Hedefler ve Uygulama*, Temmuz.
- TCMB (2001b), *Yıllık Rapor 2001*.
- TCMB (2002a), *2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler*, Basın Duyurusu, 2 Ocak, Sayı: 2002-1.
- TCMB (2002b), *Yıllık Rapor 2002*.
- TCMB (2003a), *2003 Yılı Para ve Kur Politikası Genel Çerçevesi*, Basın Duyurusu, 3 Ocak, Sayı: 2003-2.
- TCMB (2003b), *Yıllık Rapor 2003*.
- TCMB (2004a), *2004 Yılı Para ve Kur Politikası Genel Çerçevesi*, Basın Duyurusu, 2 Ocak, Sayı: 2004-1.
- TCMB (2004b), *2005 Yılında Para ve Kur Politikası*, 20 Aralık, Basın Duyurusu, Sayı: 2004-59.
- TCMB (2004c), *Yıllık Rapor 2004*.
- Thornton, J. (1996), "Cointegration, Causality and Export-Led Growth in Mexico, 1895-1992", *Economic Letters* 50: 413-416.
- Thornton, J. (1997), "Export and Economic Growth: Evidence from 19th Century Europe", *Economic Letters* 55: 235-240.
- Tyler, W (1981), "Growth and Export Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidence", *Journal of Development Economics* 9: 121-130.
- Voivodas, Constantin (1973), "Exports, Foreign Capital Inflow and Economic Growth", *Journal of International Economics* 3: 337-349.
- Voivodas, C.S. (1974), "Exports, Foreign Capital Inflow, and South Korean Growth", *Economic Development and Cultural Change* 22, 480-4.
- Williamson, R. (1978), "The Role of Exports and Foreign Capital in Latin American Economic Growth" *Southern Economic Journal* 45, No:2: 410-420
- WTO, *Çeşitli Yıllara Ait Uluslararası Ticaret İstatistikleri*.
- Yaghmaian Behzad (1994), "An Empirical Investigation of Exports, Development, and Growth in Developing Countries: Challenging the Neoclassical Theory of Export-Led Growth", *World Development* 22: 1977-1995.
- Yenal, Oktay (2004), "Gelişme ve Dış Ticaret", *VI. Dış Ticaret Haftası Faaliyetleri*

(13-19 Ekim 2003), DTM: 14-19.

Yiğidim, A. ve Köse E, N. (1997), “İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye örneği (1980-1996)”, *Ekonomik Yaklaşım* 8: 71-85.

Young, Alwyn (1991), “Learning by Doing and the Dynamic Effects of International Trade”, *Quarterly Journal of Economic* 106, No:2 : 369-405.